

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії стародавнього світу і середніх віків

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

бакалавра

на тему: «Слов'яни та Візантія у VI-VII ст.»

Виконав: студент IV курсу

денної форми навчання

напряму підготовки (спеціальності)

032 «історія та археологія»

Лавриненко Олег Володимирович

Керівник: д.і.н., проф.

Сорочан Сергій Борисович

Рецензент: к.і.н., доц.

Домановський Андрій Миколайович

Харків – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПЕРШІ ЗГАДКИ ПРО СЛОВ'ЯН У ВІЗАНТІЙСЬКИХ ДЖЕРЕЛАХ.....	17
1.1 Поява слов'янських племен на придунайському кордоні Візантії.....	17
1.2 Перші військові зіткнення у VI ст. Слов'яни у візантійській армії.....	27
1.3 Соціально-політичні особливості слов'янської експансії у першій половині VI ст.....	36
РОЗДІЛ 2. СЛОВ'ЯНО-ВІЗАНТІЙСЬКІ ВІДНОШЕННЯ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ VI – VII СТ.....	44
2.1. Поява авар та їх роль у слов'янсько-візантійських відношеннях.....	44
2.2. Аваро-слов'янські війни з Візантійською імперією у другій половині VI – в першій половині VII ст.....	48
2.3 Політика Візантійської імперії щодо слов'янських поселенців у другій половині VII ст.....	59
2.4 Слов'янська колонізація Балкан: соціально-політичний аспект проблеми.....	61
ВИСНОВОК.....	70
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	75
ДОДАТКИ.....	82
РЕЗЮМЕ	

ВСТУП

Давні слов'яни є однією із найбільших загадок світової історії. Найпершу згадку про них традиційно пов'язують з іменем Плінія Старшого та його працею «Природнича історія», де вони зустрічаються під назвою венеди, які проживають у південно-східній частині узбережжя Балтійського моря¹. Трохи згодом, цей етнонім згадується Корнелієм Тацитом у його «Про походження і місцезнаходженні германців», де він поміщає їх на північному кордоні Свебії та гадає: віднести їх до германців, чи сарматів². Крім того, Клавдій Птолемей, у своєму творі, під назвою «Географія», розташовує венедів вздовж Балтійського моря і називає його «Венедською затокою»³.

Далі, слов'яни починають згадуватись тільки аж у візантійських джерелах, Обумовлено дане явище тим, що вони вступають в активний контакт з ромеями. Саме це і стало головною темою нашого дослідження.

Отже, **об'єктом** нашої роботи стали політичні та військові контакти між Візантійською імперією та слов'янами у VI-VII ст. **Предметом** же характер відносин між слов'янськими племенами та Візантією протягом VI-VII ст.

Актуальність роботи полягає у подальшій розробці даної теми вже у сучасних умовах. Хоч різними вченими і випускалися роботи, що присвячені цій проблемі, тут наявна певна кількість не вирішених до сих пір питань. Так, у наукових колах до кінця ще не визначилися з датою появи слов'ян на придунайському кордоні Візантії. Звідси також впливає питання і щодо дати першого військового зіткнення. Деякі історики не згодні з традиційним 527 р. Соціально-політичний аспект проблеми також недостатньо досліджений. На нього, звичайно, звертали увагу, проте, радянські історики розглядали його тільки крізь призму марксизму. Більш сучасні вчені схильні розглядати дане питання лише у контексті

¹ Pliny, the elder. Natural history. London: W. Heinemann, 1938. С. 195. (IV, 13)

² Тацит. О происхождении германцев и местоположении Германии. // Сочинения в двух томах. Л.: АН СССР, 1969. Т. 1. С. 372-373 (XLVI).

³ Птолемей. Руководство по географии. // Античная география. / пер. М. С. Боднарского. М.: Государственное издательство географической литературы, 1953. С. 319-320. (III, 5).

слов'янського етногенезу. Саме тому, тут наявно багато не вирішених проблем. Окрім вище сказаного, також, за весь час дослідження майже не було спроб створити періодизацію слов'яно-візантійських відношень у VI-VII ст.

Отже, **наукова новизна** роботи полягає в тому, що нами була зроблена спроба допрацювати вже згадані нами проблемні питання. Перш за все, ми уточнили дату появи слов'ян на придунайському кордоні Візантії, висказавши при цьому компромісну думку і висловили свої судження щодо іранської версії походження терміну «strava». Щодо до дати першого зіткнення, то тут ми встали на захист теорії 527 р., значно розширивши наявні тут аргументи. Більш ґрунтовно був досліджений соціально-політичний аспект. Ми вперше спробували пояснити відмінність між антами та склавінами у соціально-політичному устрої. Ми звернули увагу на роль авар як причину його стрімкого розвитку у другій половині VI-VII ст. Різні вчені звичайно відмічали їхній вплив на даний аспект, проте, це були лише короткі зауваження, ми ж вперше спробували дослідити його детально, виділивши три шляхи, якими він поширювався. Окрім того, тут нами була скорегована думка Г. В. Вернадського щодо формування аварами склавінських вождів і доповнені судження В. В. Сєдова, які стосуються закінчення їхнього впливу на слов'ян. На сам кінець, була запропонована власна періодизація слов'яно-візантійських відношень у VI-VII ст.

Мета роботи полягає у тому, щоб реконструювати взаємовідносини між слов'янськими племенами та Візантійською імперією у VI-VII ст.

Відповідно до мети, перед нами були поставлені такі **завдання**:

- 1) Визначити, які стосунки підтримували між собою Візантія та слов'яни протягом VI-VII ст. та чим вони були обумовлені.
- 2) Розділити на окремі етапи історію контактів між Візантійською імперією та слов'янськими племенами, описати та охарактеризувати кожен із них.
- 3) З'ясувати соціально-політичні особливості слов'яно-візантійських відношень

Хронологічні межі охоплюють VI-VII ст. Нижня визначається початком VI ст., коли, за даними візантійських джерел, слов'яни наближуються до кордонів імперії та вступають з нею у контакт. Верхня ж, у свою чергу, останнім свідомством про слов'ян в Опсикії, яке датується приблизно 694/695 р.

Географічні межі визначаються візантійськими володіннями на Балканському півострові, які стали цілю слов'янських зазіхань, а саме: Фракією, Далмацією, Паннонією, Грецією та Македонією. А також, частково, островами Егейського моря, південною частиною Апеннінського півострову та Опсикієм.

Також, слід сказати, що у ході нашого дослідження були використані **методи**: історико-генетичний, проблемно-хронологічний, діахронний, порівняльно-історичний, ретроспективний, структурно-функціональний, класифікації та археологічного аналізу.

Історико-генетичний метод допоміг побудувати цілісну картину слов'яно-візантійських відношень у всіх їх проявах, прийти до висновку та дати загальну характеристику цим зносином. Завдяки проблемно-хронологічному методу, нам вдалося виробити послідовність розвитку відношень між слов'янами та візантійцями, так як за ці два століття, вони були доволі мінливими. Ми також тут розділили їх на три окремі етапи, кожний з яких має власні особливості, за допомогою діахронного методу. Одним із найважливіших методів у нашій роботі став порівняльно-історичний. В основному, він надав змогу нам порівняти слов'яно-візантійські відношення з германо-римськими. Це дозволило стверджувати, що хоч між ними і наявно багато чого спільного, на перший погляд, слов'яни пішли зовсім іншим шляхом у відносинах з розвиненою цивілізацією. Тут в нагоді став і ретроспективний метод, бо свідчення про германців більш ранні. Також, він дозволив нам визначити, як розвиток антів у минулому вплинув на їх відмінність у соціально-політичній організації від склавів вже у VI ст. і як свідчення про слов'ян у Костянина VII Багрянородного виражають ступінь впливу авар. Структурно-функціональний метод допоміг нам розділити загальну картину на окремі структури, щоб краще зрозуміти з чого

вона складається. Тут ми можемо виділити: політичне становище Візантії, соціально-політичний устрій та військова справа слов'ян. Метод класифікації став дуже важливим нам у вивченні соціально-політичного устрою слов'ян. За його допомогою, ми змогли виділити окремі шляхи аварського впливу на його розвиток. Археологічний аналіз дозволив нам дослідити пенківські і пражсько-корчаківські пам'ятки та знайти аналогічні їм вже у культурі іпотешті-кіндешті. Це допомогло нам прослідкувати час міграції антів та склавів у Подунав'я, а також перевірити ареал їх розміщення, який був описаний у Прокопія Кесарійського та Йордана.

В ході вже самого дослідження, спочатку, нами була розглянута **історіографія**, яка стосується теми нашого дослідження. Перш за все, вона представлена роботами, де робилася спроба найбільш комплексно роздивитись дану проблему. По-перше, це праця П. Й. Шафарика «Слов'янські старожитності», де була висловлена одна із перших думок, що стосується локалізації антів¹. Доповнило дане питання вже «Слов'янські старожитності» Л. Нідерле². Окрім того, там були також висловлені цікаві думки щодо питання про наявність слов'ян у ставці Аттілі³. Праця Ф. І. Успенського «Історія Візантійської імперії», повідала нам думки автора, щодо дати першого набігу антів⁴, причин зацікавленості слов'ян у захопленні Фессалонік⁵ та про їх значення в історії Візантії, де відобразився також і соціально-політичний аспект⁶. М. В. Левченко у його «Візантія і слов'яни у VI-VII ст.» висловив іншу думку, яка стосується датування першого зіткнення⁷. Доволі детально дане питання було викладено у праці Р. А. Наследової «Вторгнення слов'ян і їх розселення на території Візантійської імперії». Там ми змогли познайомитися з думками дослідниці, щодо причин значного впливу

¹ Шафарик. П. И. Славянские древности. / пер. О. Бодянского. М.: университетская типография, 1848. Т. 2. Кн. 3. С. 35.

² Niederle L. Slovanské starožitnosti. Praha: Nakladem Bursika & Kohouta, 1906. S. 292-293.

³ Там само. С. 138

⁴ Успенский Ф.И. История Византийской империи. Спб.: Брокгауз-Ефрон, 1913. Т.1. С.59.

⁵ Там само С. 472

⁶ Там само С. 674.

⁷ Левченко. М. В. Византия и славяне в VI-VII вв. // Вестник древней истории. М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1938. С. 37.

аварів на склавів¹ та зміни характеру їхніх війн з Візантією у кінці VI ст.² З більшим акцентом на проблеми етногенезу ранніх слов'ян, це питання було розглянуто у роботі Ф. Курти «Making of Slavs». Дослідник висловив тут доволі цікаві думки щодо відсутності прямих свідчень про вождів у антів та склавів у першій половині VI ст.³, політичної неспроможності слов'ян⁴ та аварського культурного впливу на них⁵. Більш менш комплексно розглянув дану тему і С. В. Алексєєв у своїй роботі «Слов'янська Європа V-VI ст.» але тільки те, що стосується VI ст. Тим не менш, історик висловив цікаві думки, які стосуються впливу авар на міграцію слов'ян⁶, періоду затишшя⁷, що тривав від війни 550-551 рр. до 576 р., та причин найбільш масштабної облоги варварами Фессалонік⁸. Детально дана тема була висвітлена і П. Хізєром у його великій праці «Великі завоювання варварів. Падіння Риму та народження Європи». Стали у нагоді його думки щодо ролі авар у падінні дунайського лімесу, а також особливостей їх відношень зі слов'янами⁹.

Далі слід виділити праці, які розглядають дане питання зі сторони археології. Їх, у свою чергу, ми можемо також розділити на декілька підгруп. Першими, слід виділити загальні праці, які представлені роботами В. В. Сєдова. Так, у статті «Ранній період слов'янського етногенезу» була доволі цікава інформація щодо змішування слов'ян та іранців. «Східні слов'яни у VI-XIII» надала нам інформацію про можливу міграцію представників колочинської культури¹⁰, а не тільки пеньківської і пражсько-корчаківської. Його фундаментальна праця під назвою «Слов'яни: історико-археологічне дослідження» висвітлила доволі цікаві

¹ Наследова Р. А. Вторжение славян и их расселение на территории Византийской империи. // История Византии. М.: Наука. 1967. Т.1. С. 344.

² Там само. С. 346.

³ Curta F. Making of Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region c. 500-700. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. P. 332.

⁴ Там само. С. 311.

⁵ Там само. С. 318.

⁶ Алексєєв С.В. Славянская Европа V-VI вв. М.: Вече, 2008. С. 215-227.

⁷ Там само. С. 258.

⁸ Алексєєв С.В. Славянская Европа... С. 261.

⁹ Хизер П. Великие завоевания варваров. Падение Рима и рождение Европы. / пер. С.В. Чепелевского, Г.Ю. Чепелевской. М.: Центрполиграф, 2016. С. 590-591.

¹⁰ Седов В. В. Восточные славяне в VI-XIII вв. М.: Наука, 1982. С. 12

думки автора щодо локалізації «держави» Само і його значення в історії¹. Також там була інформація про слов'янський елемент черняхівської культури².

Наступною підгрупою у археологічних працях є роботи, що описують пам'ятки пражсько-корчаківської культури. Праці Л. Гаєвського та І. Гурби³ і Е. Добровської⁴ надали інформацію щодо пам'ятників цієї культури у басейні Вісли. Робота ж Д. Теодора розповіла про знайдені пражсько-корчаківські житла у міжріччі Прута та Сирета⁵.

Ще до однієї підгрупи відносяться праці, які вже розглядають знахідки пеньківської археологічної культури. Щодо пам'яток, які розміщені у басейні південного Бугу, можемо назвати «Ранньослов'янські поселення у басейні Південного Бугу П. І. Хавлюка⁶. Про пам'ятки Середнього Подністров'я нам розповіли роботи Є. О. Горюнова⁷, М. Ю. Брайчевського⁸, А. Т. Брайчевської⁹, І. А. Рафаїловича¹⁰, Л. М. Рутковської¹¹, О. М. Приходнюка¹² та його спільна стаття з Л. В. Вакуленком¹³. Ця підгрупа, а також друга, дозволили нам

¹ Седов. В. В. Славяне: историко-археологическое исследование. М.: Языки славянской культуры, 2002. С. 243-245.

² Там само. С. 308.

³ Gajewki L. Gurba I. Z najnowszych badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem Lubelszczyzny. // *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Humaniora*. Lublin: nakł. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1977. V. 32. S. 49-54.

⁴ Dąbrowska E. Wielkie grody dorzecza górnej Wisły. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973. S. 81-255.

⁵ Teodor D. Slavii la nordul Dunării de Jos în secolele VI-VII d.H. // *Arheologia Moldovei*. Bucuresti: Ed. Acad. Romane, 1994. № 17. P. 223-251.

⁶ Хавлюк П.И. Раннеславянские поселения в бассейне Южного Буга. // *Раннесредневековые восточнославянские древности*. Л.: АН СССР, 1974. С. 184-214.

⁷ Горюнов. Е. А. Ранние этапы истории славян Днепровского Левобережья. Л.: Наука, 1981. С. 54.

⁸ Брайчевский М. Ю. Работы на Пастерском городище в 1949 г. // *КСИИА. М.-Л.: АН СССР*, 1951. Вып. № 36. С. 156.

Брайчевский М. Ю. Новые находки VII-VIII вв. н.э. на Пастырском городище. // *КСИА АН УССР. К.: АН УССР*, 1960. Вып. № 10. С. 106-108.

⁹ Брайчевская А. Т. Кузница на Пастырском городище. // *КСИА АН УССР. К.: АН УССР*, 1960. Вып. № 9. С. 99-103.

¹⁰ Рафалович. И. А. Раннеславянское селище Хуча VI-VII вв. // *КСИА. М.: Наука*, 1965. № 105. С. 123-128.

Рафалович. И. А. Лапушнян. В. Л. Могильник и раннеславянское городище у с. Селиште. // *Археологические исследования в Молдавии в 1973 г. Кишинев: Штиница*, 1974. С. 128-139.

¹¹ Рутковська Л.М. Дослідження поблизу с. Жовнин Черкаської області. // *Археологічні дослідження на Україні в 1969 р. К.: Наукова думка*, 1972. Вип. № 4. С. 224-229.

¹² Приходнюк О. М. Формування слов'янських старожитностей раннього середньовіччя в Середньому Подністров'ї. // *Археологія. К.: Наукова думка*, 1983. № 42. С. 28.

¹³ Вакуленко Л. В. Приходнюк. О. М. Этнокультурные процессы в Карпатском бассейне и Подунавьи в период раннего средневековья (V-VII вв.) // *Славяне и Русь в зарубежной историографии*. К.: Наукова думка, 1990. С. 87.

¹³ Алексеев С.В. Славянская Европа V-VI вв. М.: Вече. 2008. С. 73.

перевірити інформацію у писемних джерелах щодо ареалу розміщення антів та склавів.

Окремо від вище названих праць, тримається робота «Археологія Румунії» Г. Б. Федорова та Л. Л. Польового, яка надала нам опис пам'яток культури іпотешті-кіндешті, де наявний яскраво виражений слов'янський елемент¹. Праці М. В. Фармаковського², О. О. Бобринського³ та Б. О. Рибаківа⁴ розповіли нам думки авторів, як серед Перещепинського скарбу змогла опинитися річ візантійського походження. «Слов'яни Південно-Східної Європи у переддержавний період»⁵ В. Д. Барана надали аргументів в теорію щодо появи слов'ян у подунав'ї починаючи з VI ст.

Наступною групою є праці лінгвістичного характеру. Вони стосуються двох проблем: питання щодо наявності слов'ян у Пріска Панійського та терміну «strava» у Йордана. Перше питання активно розглядали Л. О. Гіндин разом з А. І. Іванчиком⁶. Щодо другого, то ясність сюди намагалися принести Т. Моммзен⁷, О. О. Котляревський⁸, Л. О. Гіндин⁹ та О. Б. Бубенок¹⁰. Праці з цієї групи дозволили детально роздивитись теорію щодо появи слов'ян на території Подунав'я у V ст.

¹ Федоров. Г. Б. Полевой. Л. Л. Археология Румынии. М.: Наука, 1973. С. 293-298.

² Фармаковский М.В. К изучению Перещепинского клада. // ИИАК. СПб.: Типография главного управления уездов, 1913. № 49. С. 101-127.

³ Бобринский А.А. Перещепинский клад. // МАР. Пг.: ИАК, 1914. №34. С. 111.

⁴ Рыбаков. Б.А. Анты и Киевская русь. // ВДИ. М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1939. № 1. С.320.

⁵ Баран В.Д. Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. К.: Наукова думка, 1990. С. 361.

⁶ Гиндин Л. А. К хронологии и характеру славянизации Карпато Балканского пространства (по лингво-филологическим данным). // Формирование раннефеодальных славянских народностей. М.: Наука, 1981. С. 81-86.

Гиндин Л. А. Иванчик А. И. Приск. Комментарий. // Свод древнейших письменных известий о славянах. М.: Восточная литература, 1994. Т.1. С. 95.

⁷ Mommsen Th. Lexica et Grammatica. // Iordanis Romana et Getica. Berolini: apud Weidmannos. 1882. S. 198.

⁸ Котляревский А. А. О погребальных обычаях языческих славян. М.: Синодальная типография на Никольской улице, 1868. С. 39-40.

⁹ Гиндин. Л. А. Обряд погребения Атиллы и "тризна" Ольги по Игорю. // Конференция "Балто-славянские этнокультурные и археологические древности. Погребальный обряд". Тезисы докладов. М.: АН СССР, 1985. С. 30-33.

¹⁰ Бубенок О. Б. Термин strava в "Гетике" Иордана (к вопросу о семантике и происхождении слова). // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии. Симферополь: Крымское отделение Института востоковедения им. А. Е. Крымского НАН Украины, 2010. № 16. С. 381-382.

Окремою, але невеликою групою у нашій роботі є також праці, які стосуються військової справи. Вони представлені статтями М. М. Казанського¹ та С. С. Александровича². Дані праці допомогли нам прослідкувати еволюцію військової організації слов'ян.

Далі нами були розглянуті роботи, які присвячені більш локальним проблемам. Проте, вони виявилися надзвичайно важливими для детального дослідження різних аспектів цього питання. Першим слід сказати про проблему Мурсіанського озера. Свої думки, які стосуються місця його розташування висловлювали: Н. М. Карамзін³, Р. Рьослер⁴, Ю. А. Кулаковський⁵, Б. Графенауер⁶ та Є. Ч. Скржинська⁷. Роботи Ю. В. Брайчевського «До історії розселення слов'ян на візантійських землях»⁸ і Г. Г. Литавріна «Про двох Хілбудів»⁹ повідали нам дві протилежні думки, які стосуються етнічного походження одного з римських командуючих, що суттєво доповнило питання про слов'ян в імперській армії. Статті грецького історика Г. Кардараса познайомили нас з його думками щодо етнографічних описів слов'ян візантійськими авторами¹⁰ і можливим політичним статусом антів після

¹ Казанский М. М. Вооружение и конское снаряжение славян V—VII вв. // *Stratum Plus*. Кишинев: Университет «Высшая антропологическая школа», 2015. № 5. С. 43-95.

Казанский М. М. Степные традиции в славянском вооружении и конском снаряжении в V-VII вв. // *КСИА*. М.: РАН, 2019. № 254. С. 253-269.

Казанский М. М. О военной организации славян в V-VII веках: вожди, профессиональные воины и археологические данные. // *Stratum Plus*. Кишинев: Университет «Высшая антропологическая школа», 2019. № 5. С. 15-28.

² Александрович, С.С. Осадное дело древних славян в первой половине VI в. // *Российские и славянские исследования: науч. сб.* Минск: БГУ, 2013. Вып. 8. С. 129-134.

Александрович, С.С. Осадное дело у древних славян в VI—VII вв. // *Российские и славянские исследования: Сб. науч. статей. Редкол.: О. А. Яновский (отв. ред.) и др.* Минск: БГУ, 2004. Вып. 1. С. 25-33.

³ Карамзин, Н. М. История государства Российского. СПб.: Типография П. Греча, 1818. Т.1. С. 18-19.

⁴ Roesler R. Ueber den Zeitpunkt der slavischen Ansiedlung an der unteren Donau. // *Sitzungsberichte der Philosophisch-Historischen classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*. Wien: Dreiundsiebzigster band, 1873. H. 1-3. S. 85-88.

⁵ Кулаковский Ю. А. Где начинается территория славян по Иордану? // *ЖМНП*. СПб.: Сенатская типография, 1905. Ч. 358. С. 123-136.

⁶ Grafenauer B. Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov. // *Zgodovinski časopis*. Ljubljana: Izdaja zgodovinsko društvo za slovenijo, 1950. № 4. S. 28.

⁷ Скржинская, Е. Ч. О склавенах и антах, о Мурсианском озере и городе Новиетуне. // *Византийский временник*. М.: АН СССР, 1957. Т. 12. С. 6.

⁸ Брайчевский Ю.В. К истории расселения славян на византийских землях. // *Византийский временник*. М.: АН СССР, 1961. Т.19. С. 129.

⁹ Литаврин, Г. Г. О двух Хилбудах Прокопия Кесарийского. // *Византийский временник*. М.: АН СССР, 1986. Т.47. С. 25.

¹⁰ Kardaras G. A re-approach of Procopius' ethnographic account on the early Slavs. // *Byzantina Symmeikta*. Athens: National Hellenic research foundation, 2017. Т. 27. P. 242.

перемир'я 545 р¹. Стаття В. Є. Науменка «До питання про статус слов'янських «Архонтій» Македонії та Греції в «Темні віки», надала нам думку автора, щодо часу закінчення слов'янської міграції².

Джерельна база нашої роботи представлена письмовими, археологічними та сфрагістичними видами джерел.

Письмові поділяються на два типи: наративні та усні, куди входять і літературні. Перший, у свою чергу, можна поділити на декілька підтипів.

Почнемо ми з історичних трактатів. Так, першою, за хронологією, є «Записи про Галльську війну» Гая Юлія Цезаря, які розповіли нам про соціально-політичний устрій германських племен у I ст. до н. е.³ Доповнив його і Тацит у своєму творі «Про походження і край германців». Проте, тут інформація вже стосується I ст. н.е.⁴ Наступним стала «Історія» Пріска Панійського, яка надала нам відомості про можливу більш ранню появу слов'ян у Подунав'ї⁵. «Про походження і діяння гетів» Йордана повідала про місце проживання венедів, склавів і антів⁶. Крім того, там також повідомляється про війну Германаріха з венедами⁷ і Вультульфа з антами⁸, а ще дуже цікавий термін «strava», який може свідчити про проникнення слов'ян у Подунав'я у V ст.⁹ Твори Прокопія Кесарійського дозволили нам окреслити загальну картину правління імператора Юстиніана, у контексті нашої теми. Найбільш багата на

Kardaras G. Sclaveni and Antes. Some notes on the peculiarities between them. // *Slavia Orientalis*. Warszawa: Komitet Słowianoznawstwa PAN, 2018. T. 67. P. 391-392.

¹ Kardaras G. The Byzantine-Antic treaty (545/46 A. D.) and the defense of Scythia Minor. // *Byzantinoslavica. Revue Internationale des Études Byzantines*. Praha: Slovanský ústav Akademie věd ČR, 2010. №. 1-2. P. 77.

² Науменко В. Е. К вопросу о статусе славянских «Архонтій» Македонии и Греции в «Темные века». // *Россия и мир: панорама исторического развития: сборник научных статей, посвященный 70-летию исторического факультета Уральского государственного университета им. А. М. Горького*. Екатеринбург: НПП Волот, 2008. С. 184.

³ Гай Юлий Цезарь. Галльская война. // *Записки Юлиа Цезаря и его продолжателей о галльской войне, об александрийской войне, об африканской войне*. / пер. М. М. Покровского. Москва-Берлин: Директ-Медиа, 2020. С. 145 (VI, 23)

⁴ Тацит. О происхождении германцев и местоположении Германии. // *Сочинения в двух томах*. Л.: АН СССР, 1969. Т. 1. С. 356. (VI).

⁵ Приск Панийский. История. // *Свод древнейших письменных известий о славянах*. М.: Восточная литература, 1994. Т.1. С. 85-87.

⁶ Иордан. О происхождении и деяниях гетов. / пер. Е. Ч. Скржинской. М.: Алетей, 2001. С. 67 (34-35).

⁷ Там само. С. 84 (119)

⁸ Там само. С. 108. (246)

⁹ Там само. С. 164 (258)

інформацію виявилась праця «Війна з готами». Так, завдяки їй, ми знаємо, що слов'яни вже в VI столітті служили у візантійській армії і брали участь у поході Велізарія на остготів¹. Крім цього, Прокопій повідомляє про слов'янські набіги на придунайські кордони імперії², Іллірію³, Фракію⁴, а також кілька цікавих фактів про географічне розташування антів⁵ та склавів⁶, їх суспільний лад і поселення на території Візантії⁷. «Таємна історія» повідала нам оціночні судження автора про масштаби конфліктів⁸ та кількість загиблих⁹. Трактат «Про будівлі» надав нам інформацію щодо організації візантійцями оборони на Дунаї¹⁰. Також, слід сказати, що нами було використана і «Війна з персами», яка надала свідчення про війни з Сасанідами¹¹ та вирування чуми¹², що вплинуло і на характер відношень зі слов'янами. Далі була розглянута «Церковна історія» Іоанна Ефеського, яка виявилася корисною тим, що в ній наявні дані щодо слов'янських набігів на Фракію під час правління імператора Тиберія. Також, там є свідчення про колонізацію слов'янами захоплених земель¹³. Праця Агафії Міренейського «Про правління Юстиніана», у свою чергу, розширила наші знання про слов'ян у візантійській армії¹⁴ та надала деякі відомості про їхню участь в поході на Константинополь у 559 р¹⁵. Окремий інтерес для нас представляє «Історія» Менандра Протектора¹⁶. Справа в тому, що це джерело

¹ Прокопій Кесарійський. Война с готами. / пер. С. П. Кондратьева. М.: АН СССР, 1950. С. 155-157 (I, 26-27).

² Там само. С. 294. (III, 13)

³ Там само. С. 337-339 (III, 29).

⁴ Там само. С. 364-374 (III, 38-40).

⁵ Там само. С. 384. (IV, 4)

⁶ Там само. С. 156 (I, 27)

⁷ Там же. С. 294-298 (III, 14).

⁸ Прокопій Кесарійський. Тайная история. // Война с персами. Война с вандалами. Тайная история. / пер. А. А. Чекаловой. М.: Наука, 1993. С. 392-393 (XXIII, 6).

⁹ Там само. С. 378. (XVIII, 20-21).

¹⁰ Прокопій Кесарійський. О постройках. // Сборник документов по социально-экономической истории Византии / Под ред. Е. Э. Липшиц. М.: АН СССР, 1951. С. 80.

¹¹ Прокопій Кесарійський. Война с персами. // Война с персами. Война с Вандалами. Тайная история. / пер. А. А. Чекаловой. М.: РАН, 1993. С. 124-175 (II, 15-30).

¹² Там само. С. С. 144-150 (II, 22-23).

¹³ Иоанн Эфесский. Церковная история. // Сирийские источники по истории народов СССР. / пер Н. В. Пигулевской. М.: АН СССР, 1941. С. 140-141

¹⁴ Агафий. О царствовании Юстиниана. / пер. М. В. Левченко. М.: АН СССР, 1953. С. 121-124. (IV, 18-20)

¹⁵ Там само. С. 150-158. (14-20)

¹⁶ Менандр Византиец. История. // Византийские историки: Дексипп, Эвнапий, Олимпиодор, Малх, Петр Магистр, Менандр, Кандид Исавр, Ноннос и Феофан Византиец. / пер. Г. С. Дестуниса. СПб.: Типография Леонида Демиса, 1860. С. 313-470.

найбільш повно висвітлює картину відносин між аварами та слов'янами, які доволі сильно зачепили і Візантію. «Церковна історія» Євагрія Схоластика розповіла нам про битву Тиберія II зі слов'янами у 574 р.¹. З «Історії» ж Феофілакта Сімокатти², в першу чергу, ми дізналися щодо протидії слов'янам: каральні походи ромеїв у землі ворога. Крім цього, вона надала свідчення про спільні слов'яно-аварські походи на території імперії у VII – на початку VII ст. «Коротка історія з часу після царювання Маврикія» стала цікавою для нас тим, що там, автором, згадуються слов'яни, у ході його розповіді про облогу Константинополя, яка відбулася у 626 р.³. Крім цього, Нікіфор оповідає про каральний похід Юстиніана II, що був спрямований проти слов'ян, які живуть на захоплених у Візантії територіях. Там також йдеться про переселення слов'ян у глибинні володіння імперії⁴. Далі було розглянуто «Історію лангобардів» Павла Диякона, яка розповіла нам про слов'янські набіги у 611 р.⁵ та 642 р.⁶. Останнім за хронологією став трактат «Про управління імперією» Костянтина VII Багрянородного, котрий вказав нам на те, що, інколи, слов'ян називали аварами⁷.

Цікаву інформацію повідали нам і два військових трактати. Перший, під назвою «Про військову справу» розповів нам про тактику боротьби ромеїв проти слов'ян⁸. «Стратегікон» Маврікія, крім того, що суттєво доповнив минуле джерело, так і ще надав інформацію про військові традиції ворогів імперії.⁹

Наступним підвидом є хроніки. Першою з них стала «Хроніка» Марцелліна Коміта, яка надала нам інформацію щодо можливого першого військового

¹ Євагрий Схоластик. Церковная история. / пер. Е. С. Кривушиной. СПб.: Издательство Олега Абышко, 2010. С. 360. (V, 11)

² Феофилакт Симокатта. История. / пер. С. П. Кондратьева. М.: АН. СССР, 1957. 224 с.

³ Патриарх Никифор. Краткая история со времени после царствования Маврикия. // Творения святых отцов в русском переводе. Свято-Троицк: Сергиева лавра, 1904. Т.65. С. 391-392.

⁴ Там само. С. 408.

⁵ Paul the Deacon. History of the Langobards. Philadelphia: The department of History, university of Philadelphia, 1907. P. 167. (IV, 24).

⁶ Paul the Deacon. History of the Langobards... P. 198-199. (IV, 44)

⁷ Константин VII Багрянородный. Об управлении империей / пер. Г. Г. Литаврина, А. П. Новосельцева. М.: Наука, 1991. С. 111 (29).

⁸ О военном деле. // Свод древнейших письменных известий о славянах. М.: Восточная литература, 1994. Т.1. С. 363.

⁹ Маврикий. Стратегикон. / пер. В. В. Кучмы. СПб.: Алетейя, 2004. С. 189-196.

зіткнення між слов'янами та візантіянами¹. Наступною, є «Хронографія» Іоанна Малали, де містилися записи про похід Забергана у 559 р.². Знання про походи авар³ та слов'ян⁴ у другій половині VI ст. доповнила праця жиронського єпископа Іоанна Бікларського. Крім нього, із західноєвропейських авторів, був розглянутий Ісидор Севільський, який у своїй роботі розповів про походи варварів на початку правління Іраклія⁵. Хроніка Фоми Пресвітера розповіла нам про морські походи слов'ян у 623 р.⁶. Із джерел західного походження нами була використана і «Хроніка Фредегара», що надала нам інформацію про «державу» Само⁷. «Пасхальна Хроніка», у свою чергу, дозволила трохи більше дізнатися про облогу Константинополя у 626 р.⁸. Найбільш інформативною хронікою стала праця Феофана Сповідника. Вона доповнила дані про битву Тиберія II зі слов'янами у 574 р.⁹, а також про походи Константа II¹⁰ та Юстиніана II¹¹. Також, там розповідається про плани персидського шаха домовитись зі слов'янами про облогу Константинополя¹². Цікаву інформацію нам надала і «Монемвасійська хроніка». Там йдеться про поселення слов'ян на території Греції¹³. Найбільш пізньою стала «Хроніка» Михайла Сирійця, яка розповіла нам про слов'янські набіги на початку 540-х рр.¹⁴ і один із походів на Грецію¹⁵. Використали ми і «Книгу Тан», котра надала нам свідчення про поховальні обряди у Першому

¹ Марцеллин Комит. Хроника. / пер. Н.Н. Болгова. Б.: БелГУ, 2010. С. 82.

² Иоанн Малала. Хронография. Кн. XIII—XVIII. // Мир поздней античности. Документы и материалы. / Отв. ред. Н. Н. Болгов. Вып. 2. Б.: НИУ БелГУ, 2014. С. 187

³ Иоан Бикларский. Хроника. // Свод древнейших письменных известий о славянах. М.: Восточная литература, 1994. Т.1. С. 396.

⁴ Там само. С. 396.

⁵ Исидор Севильский. Пространная хроника. // Свод древнейших письменных известий о славянах. М.: Восточная литература, 1995. Т. 2. С. 355.

⁶ Thomas Presbyter. Annales. // Anecdota Syriaca. Lugduni Batavorum: Brill, 1862. V.1. P. 115.

⁷ Хроника Фредегара. // Свод древнейших письменных известий о славянах. М.: Восточная литература, 1995. Т.2. С. 367.

⁸ Пасхальная хроника. // Свод древнейших письменных известий о славянах. М.: Восточная литература, 1995. Т.2. С. 77-79.

⁹ Феофан Исповедник. Летопись от Диоклетиана до царей Михаила и сына его Феофилакта / пер. В. И. Оболенского и Ф. А. Терновского. М.: Университетская типография, 1884. С.189.

¹⁰ Там само. С. 255

¹¹ Там само. С. 267.

¹² Там само. С. 235.

¹³ Монемвасиска хроника // Византиски извори за историју народа Југославије. Београд: Изддвачко Предузеће, 1955. Т. 1. С. 286.

¹⁴ Michel le Syrien. Chronique. / par Chabot J.B. Paris: Ernest Leroux, 1901. Т. 2. С. 269 (IX, 33).

¹⁵ Там само. С. 362. (X, 21)

тюркському каганаті¹. Найбільш пізньою стала «Повість минулих літ», де нам стала у нагоді інформація про поховання князя Ігоря² та можливе вказування на антське походження Кия³.

Окремо слід сказати про біографічні роботи. Тут ми використали «Порівняльні життєписи» Плутарха, які дозволили дізнатися про перший контакт римлян з германцями⁴. Крім всього вище зазначеного, нами використовувалася і агіографічна література, а саме «Чудеса св. Дмитра Солунського». Хоч, дане джерело, за своєю природою, і наповнене елементами різного ступеню фантастичності, але воно для нашої теми виявилася дуже важливим. Справа в тому, що у I і II зібраннях розповідається про штурми слов'янами Фессалонік. Ця інформація стала важливою для більш детального розгляду теми.⁵

Окрім нарративних письмових джерел, нами було розглянуто по одному літературному і усному. Перше з них, це поема Георгія Пісиди «Аварська війна», яка повністю присвячена облозі Константинополя у 626 р. Другим, стала проповідь Феодора Синкелла. Вона також доповнила картину облоги Константинополя у 626 р⁶. Хоч джерел, щодо цієї події і так достатньо, але ці пам'ятки цікаві тим, що їхні автори був в епіцентрі подій, а це дозволяє дізнатися про них з «перших уст».

Під час дослідження, ми також використали одне юридичне джерело, а саме, відомі на весь світ «Дигести» Юстиніана. Вони дозволили прослідкувати нам слов'янський вплив на титулатуру візантійських імператорів⁷.

¹ Тугю. // Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. М.-Л.: АН СССР, 1950. Т. 1. С. 230.

² Нестор Летописец. Повесть временных лет. / пер. Д. С. Лихачева. СПб.: Вита Нова, 2012. С. 38-39.

³ Там само. С. 13.

⁴ Плутарх. Сравнительные жизнеописания. / пер. М. Е. Грабарь-Пассек, С. П. Маркиш. М.: АН СССР, 1963. Т. 2. С. 76-77 (XVIII).

⁵ Чудеса св. Дмитрия Солунского. Свод древнейших письменных известий о славянах, М.: Восточная литература, 1995. Т. 2. С. 97-181.

⁶ Феодор Синкелл. О безумном нападении безбожных аваров и персов на богохранимый Град и об их позорном отступлении благодаря человеколюбию Бога и Богородицы. // Свод древнейших письменных известий о славянах. М.: Восточная литература, 1995. Т. 2. С. 85

⁷ Дигесты Юстиниана. / Под. ред. Л.Л. Кофанова. М.: Статут, 2008. С. 49.

Археологічні джерела, в основному, представлені залишками пеньківської, пражсько-корчаківської та іпотешті-кіндештської культур, а також скарбами з речами візантійського походження. Уся інформація щодо них міститься у літературі, яку ми описали трохи вище.

На сам кінець, ми використали джерело сфрагістичного походження. Воно представлено печаткою, що була знайдено в Опсікій, куди, за даними письмових джерел, переправили полонених слов'ян¹.

Складається наша робота зі вступу, двох розділів, висновку, списку джерел та літератури і додатків.

Апробація ж дослідження була проведена у вигляді виступу на: науковому семінарі молодих учених «Війни та військові протистояння у контексті античної та середньовічної епох» та 74-тій Міжнародній конференції молодих учених «Каразінські читання». Елементи дослідження також були опубліковані у вигляді тез доповідей, які стосуються вище згаданих заходів.

¹ Литаврин Г. Г. Печать с упоминанием славян, проживающих в Вифинии. // Свод древнейших письменных известий о славянах. М.: Восточная литература, 1995. Т. 2. С. 218.

РОЗДІЛ 1. ПЕРШІ ЗГАДКИ ПРО СЛОВ'ЯН У ВІЗАНТІЙСЬКИХ ДЖЕРЕЛАХ

Придунайський кордон Візантійської імперії [додаток А] завжди був неспокійним регіоном, через який, за весь час існування цієї держави, пройшло багато різноманітних варварських племен. Слов'яни не стали виключенням. У цьому розділі ми детально розглянемо усі перші згадки про них у джерелах візантійського походження. Перед тим же як переходити до контактів між слов'янами та візантійцями, треба визначити, коли вони з'явилися у полі зору імперії. Саме тому, перше питання у цьому розділі буде стосуватися проблеми появи антів та склавів на придунайському кордоні Візантійської імперії. Після цього, ми перейдемо до розгляду вже самих відношень між імперією та варварами. Останнім же питанням стануть соціально-політичні особливості цих відношень. Детальний розбір суспільного устрою антів та склавів допоможе нам краще зрозуміти характер їхніх контактів з Візантією у першій половині VI ст.

1.1 Поява слов'янських племен на придунайському кордоні Візантії

Першою ж загадкою про слов'ян саме у візантійських джерелах, де вони згадані прямим текстом, можна вважати працю історика Йордана «Про походження та діяння гетів». Автор надає ретроспективну інформацію про війни антів та венедів з готами, які сталися ще за часи Германаріха¹ та Вультульфа². Також, окрім цього, у своєму розділі про географію відомого йому світу, Йордан розповідає про розселення венедів, склавів та антів у VI ст. Перші з них, за його словами, населяють територію від лівого схилу Карпат, який спускається з півночі, і витіку Вісли³. Другі від міста Новієтуна та Мурсіанського озера, до Данастра та на північ до Вісли⁴. Слова Йордана

¹ Йордан. О происхождении и деяниях гетов. / пер. Е. Ч. Скржинской. М.: Алетея, 2001. С. 84. (119).

² Там само. С. 108. (246)

³ Там само. С. 67 (34)

⁴ Там само. С. 67. (35)

підтверджуються і археологією. Так, на черняхівських пам'ятках, що знаходяться на території Верхнього Подністров'я, були зафіксовані знахідки, які належать слов'янам і датуються V ст. На поселенні Черепин було знайдено два житла, які тотожні аналогічним слов'янським періоду раннього середньовіччя. На пам'ятках Рогозін, Сокіл та Теремці також були досліджені житла, проте перехідного періоду з деякими ознаками пражсько-корчаківського будівництва. Ряд поселень також містив слов'янську сіроглинну кераміку¹. Пражсько-корчаковські артефакти, що датуються V ст., зустрічаються і на території басейну північної Вісли. Археологам вдалося знайти бронзові поясні принади та кістяний гребінець у Пулави-Влостовіце² та сіроглинну кераміку у Мерзановіце і Стародуві³. Якщо з річками все зрозуміло, то з Новіетуном та Мурсіанським озером не все так однозначно. За весь час досліджень, вчені так і не змогли прийти до однозначної відповіді, де ж знаходяться ці об'єкти. Перший, хто зачепив дану проблему, був російський історик Н. М. Карамзін. Він вважав, що місто Новіетун знаходиться неподалік Мурсійських боліт у Мезії⁴. На думку Є. Ч. Скржинської його позиція виходить з того, що він приймав за Новіетун місто Нови, яке розташоване на правому березі Дунаю трохи нижче місця, де в нього вливається ріка Олти. Таким чином, можна говорити що інтерпретація російського історика зводиться до вбачання за західний кордон розселення племен склавів території біля міста Мурси і впадіння до Дунаю ріки Драви, де знаходилися болота⁵. Трохи пізніше, висловив свої думки щодо цього питання відомий вчений славіст П. Й. Шафарик. Він взяв за основу версію про нижньодунайське розташування Мурсіанського озера. Це привело до того, що

¹ Седов. В. В. Славяне: историко-археологическое исследование. М.: Языки славянской культуры, 2002. С. 308.

² Gajewki L. Gurba I. Z najnowszych badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem Lubelszczyzny. // Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Humaniora. Lublin: nakł. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1977. V. 32. S. 49-54.

³ Dąbrowska E. Wielkie grody dorzecza górnej Wisły. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973. S. 81-255. (334) Цит по: Седов. В. В. Славяне: историко-археологическое исследование. М.: Языки славянской культуры, 2002. С. 309.

⁴ Карамзин. Н. М. История государства Российского. СПб.: Типография П. Греча, 1818. Т. 1. С. 18-19.

⁵ Скржинская. Е. Ч. О склавенах и антах, о Мурсианском озере и городе Новиетуне. // Византийский временник, М.: АН СССР. 1957. Т. 12. С. 6.

він ототожнював його з озером Рамзин, а Новієдун з містом Ісакча¹. Дане твердження обмежело зону розселення склавів нижнім Подунав'єм². Проте, не дивлячись на це, німецький дослідник Р. Рьослер висловив в одній із своїх робіт думки з цього приводу, які були дещо подібними до Карамзіна. Він розташував Мурсіанське озеро у межах вже відомих нам боліт, які знаходиться на території, де Драва впадає у Дунай³. Є. Ч. Скржинська вважає, що подібність думок Рьослера і Карамзіна обумовлена тим, що вони обидва неправильно читали назву «*civitate Novietunense*». Замість цього, у латинських виданнях, якими вони користувалися, було написано «*civitate Nova*». Німецький дослідник напевно вважав, що він також має справу з містом Нови у Мезії⁴. Трохи пізніше, до даної проблеми звернувся ще один російський вчений, а саме Ю. А. Кулаковський. На його думку, у творі Йордана насправді йшла річ про озеро Фіагола, яке було утворено північним гирлом Дунаю. За Кулаковським, дане водоймище може відповідати трьом відомих озерам на лівому березі Дунаю: Ялпух, Кагул та Кагулар. Його твердження базується на теорії, яка розміщує місто Новієдун у дельті Дунаю⁵. Звертався до цього питання і чеський історик Л. Нідерле. У ході свого дослідження, він прийшов до висновку: слова «*lacus Mursianus*» та «*civitas Novietunensis*» породили багато пояснень через те, що манускрипт з ними був трохи пошкоджений. Історик вважав, що перша назва означає болота біля Мурси, або Нейзідлерське озеро. Друга ж, місто Новієдун біля гирла Дунаю⁶. Після Л. Нідерле, більш-менш нову концепцію з цього приводу запропонував Б. Графенауер. За його словами, Новієдун також ототожнювався з сучасним містом Ісакча, а ось

¹ Шафарик. П. И. Славянские древности. / пер. О. Бодянского. М.: университетская типография, 1848. Т. 2. Кн. 3. С. 35.

² Скржинская. Е. Ч. О склавенах и антах... С. 7.

³ Roesler R. Ueber den Zeitpunkt der slavischen Ansiedlung an der unteren Donau. // Sitzungsberichte der Philosophisch-Historischen classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Wien: Dreiundsiebzigster band, 1873. H. 1-3. S. 85-88.

⁴ Скржинская. Е. Ч. О склавенах и антах... С. 6-7.

⁵ Кулаковский Ю. А. Где начинается территория славян по Иордану? // ЖМНП. СПб.: Сенатская типография, 1905. Ч. 358. С. 123-136.

⁶ Niederle L. Slovanské starožitnosti. Praha: Nakladem Bursika & Kohouta, 1906. S. 292-293.

Мурсіанське озеро розташовувалося в болотах біля гирла Сирета¹. Є. Ч. Скржинська, у свою ж чергу, вважала, що Новієтун, це місто Невієдун, яке знаходиться на річці Саві. Мурсіанське ж озеро розташоване поряд з ним². Отже, хоч ми і не знаємо точні західні кордони розселення склавів, проте можна стверджувати, що у VI ст. вони міцно освоюються на придунайському кордоні імперії. Це підтверджують і дані археології. Так у басейні річок Прут та Сирет були виявлені поселення з квадратними напівземлянками пражсько-корчаківської культури. Крім того, там вдалося знайти ліпну та сіру гончарну кераміку. Ці знахідки повністю збігаються з аналогічними слов'янськими, які були виявлені у верхньому Подністров'ї, що датуються V ст.³ Пражсько-корчаківські пам'ятки були знайдені і у басейні Сави, що на думку В. В. Седова підтверджує теорію Є. Ч. Скржинської⁴.

Що ж до антів, у свою чергу, Йордан розміщує їх від Данастра до Данапра, де Понтійське море створює вигин⁵. Ці дані доповнюються і словами Прокопія Кесарійського. Він пише, що склавіни та анти живуть по ту сторону (ліву) Дунаю⁶. На антах, у своєму описі народів Причорномор'я, Прокопій зупиняється трохи детальніше. Так, за його словами, вони живуть трохи північніше утрігурів, які проживають на території помор'я та внутрішніх регіонах країни Евлісії до ріки Танаїс⁷. Окрім того, він описує соціальну структуру, побут і, зовсім трохи, військову справу склавів та антів. Прокопій пише, що вони живуть у демократії, найбільш шанований у них бог-громовержець. Живуть же ці племена в хатах на великій відстані один від одного. В бій ходять з щитами і дротиками, без панцирів в одних тільки штанах. Самі ж ці люди високі, сильні, світловолосі і завжди покриті брудом⁸.

¹ Grafenauer B. Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov. // Zgodovinski časopis. Ljubljana: Izdaja zgodovinsko društvo za slovenijo, 1950. № 4. S. 28.

² Йордан. О происхождении... С. 213-218.

³ Teodor D. Slavii la nordul Dunării de Jos în secolele VI-VII d.H. // Arheologia Moldovei. Bucuresti: Ed. Acad. Romane, 1994. № 17. P. 223-251.

⁴ Седов. В. В. Славяне: историко-археологическое исследование... С. 319.

⁵ Йордан. О происхождении... С. 67. (35)

⁶ Прокопий Кесарийский. Война с готами. / пер. С. П. Кондратьева. М.: АН СССР, 1950. С. 156 (V, 27)

⁷ Там само. С. 384. (VIII, 4)

⁸ Там само. С. 297. (III, 14)

Інформація щодо місця проживання антів також, у цьому випадку, в цілому підтверджується археологією[додаток Б]. Дослідники зафіксували поселення початкового етапу пеньківської культури на території Південного Бугу, Середнього Подніпров'я та Середнього Подністров'я. У першому випадку, можна говорити про такі пам'ятки як Голики, Куня та Пархомівка. На території першого було знайдено чотири напівземлянки¹[додаток В]. На другому також було знайдено житло такого ж типу, де знаходилась ліпна кераміка та залізна двохчленна фібула, яку датували IV-V ст.² Пархомівка, у свою чергу, також відзначилась напівземлянками у кількості чотирьох штук. В одній із них була знайдена бронзова фібула V ст.³ На території Середнього Подніпров'я, можна виділити Хітці, де була знайдена пеньківська кераміка⁴, а також Жовнін з аналогічним вмістом⁵. Проте, найбільш цікавою пам'яткою пеньківської культури у цьому регіоні безумовно є Пастирське городище, земляні вали якого були споруджені ще аж у скіфський період⁶. Хоч на території було зафіксована велика кількість пеньківських артефактів вже VII-VIII ст., серед яких можна виділити сережки, пряжки та фібули⁷, все ж таки там були також знайдені залишки кузні з інвентарем, яка датується приблизно VI-VIII ст.⁸ Регіон Середнього Подністров'я можна представити такими селищами як Хуча та Селиште. На першому було знайдено сім ранньослов'янських напівземлянок, а також залишки кераміки, металургійного та ювелірного виробництва⁹. Друге поселення більш насичене матеріалом. В ході досліджень, вченим вдалося дізнатися, що пеньківське

¹ Хавлюк П.И. Раннеславянские поселения в бассейне Южного Буга. // Раннесредневековые восточнославянские древности. Л.: АН СССР, 1974. С. 213. (181-216)

² Там само. С. 212-214.

³ Там само. С. 184-188.

⁴ Горюнов. Е. А. Ранние этапы истории славян Днепровского Левобережья. Л.: Наука, 1981. С. 54.

⁵ Рутковська Л.М. Дослідження поблизу с. Жовнин Черкаської області. // Археологічні дослідження на Україні в 1969 р. К.: Наукова думка, 1972. Вип. № 4. С. 224-229.

⁶ Брайчевский М. Ю. Работы на Пастырском городище в 1949 г. // КСИИА. М.-Л.: АН СССР, 1951. Вып. № 36. С. 156.

⁷ Брайчевский М. Ю. Новые находки VII-VIII вв. н.э. на Пастырском городище. // КСИА АН УССР. К.: АН УССР, 1960. Вып. № 10. С. 106-108.

⁸ Брайчевская А. Т. Кузница на Пастырском городище. // КСИА АН УССР. К.: АН УССР, 1960. Вып. № 9. С. 99-103.

⁹ Рафалович. И. А. Раннеславянское селище Хуча VI-VII вв. // КСИА. М.: Наука, 1965. № 105. С. 123-128.

городище Селиште було збудовано на височині, з крутим схилом, де з напільної сторони його захищали дерев'яні укріплення. На території самого поселення дослідникам вдалося зафіксувати 16 напівземлянок та 81 господарчу яму. Деякі будівлі використовувалися для ювелірного та гончарного виробництв¹.

В VI ст. анти починають з'являтися на придунайському кордоні Візантійської імперії. Спочатку, вони досягають Молдови та Добруджі. Щодо першого регіону, то нам відомі тамошні слов'янські поселення, що датуються VI-VII ст., зокрема в Ібенешті, Сучаві та Яссах. Добруджа представлена житлами в Диногеції. Самі ж будівлі були типовими для слов'ян. Так, при дослідженні пам'яток біля Шипота, який є пригородом Сучави, було зафіксовано близько 20 напівземлянок з пічами, або вогнищами. Інвентар таких будівель представлений, в основному, пальчатими фібулами, бронзовими бляшками та залишками кераміки².

Анти надалі не зупиняються і продовжують свій рух на південь. Обгинаючи Карпатські гори зі сходу та заходу, вони потрапляють до Мунтенії і Олтенії. Ці два регіона складають собою велику придунайську низину, яка була тоді більш-менш обжита. Саме тому, прийшовши сюди, анти зустрічаються з місцевим населенням. В результаті, відбувається культурне та етнічне змішення, що призводить до утворення культури іпотешті-кіндешті. Нам відомо більше 40 поселень данної археологічної культури. Типовими житлами її представників були вже добре відомі напівземлянки з пічами. Цікавіші справи з керамікою. Крім типової слов'янської, на пам'ятках іпотешті-кіндешті, досить часто зустрічається гончарна кераміка. Причому, чим ближче до кордону з Візантією, тим її більше. Цей посуд був виготовлений за допомогою гончарного круга та горна. В основному, він весь червоного коліру. Глечики з чіткою формою і покриті поясами з врізних горизонтальних

¹ Рафалович. И. А. Лапушнян. В. Л. Могильник и раннеславянское городище у с. Селиште. // Археологические исследования в Молдавии в 1973 г. Кишинев: Штиница, 1974. С. 128-139.

² Федоров. Г. Б. Полевой. Л. Л. Археология Румынии. М.: Наука, 1973. С. 293-294.

та хвилястих ліній. Висока техніка виготовлення цього посуду повністю тотожна візантійським традиціям. Даний факт і є прямим свідченням змішування населення. Крім того, іноді зустрічається кераміка виготовлена за гето-дакійськими традиціями¹. Треба також відзначити те, що по мірі пересування антів на південь, на пам'ятках пеньківські артефакти починають зустрічатись разом з пражсько-корчаківськими. Серед них можна виділити: Луку-Каветчинську², Хучу, Ботошани, Селишти та Шипот³.

З чим же пов'язаний факт їхнього переселення на південь, достеменно не відомо. На думку, С. В. Алексєєва, з однієї сторони, це могло бути звичайним наслідком природнього для антів розселення вздовж Дністра і Прута. Проте, йому не дають спокою кілька фактів⁴. По-перше, крім антів, в рух були втягнуті племена колочинської археологічної культури. Про це свідчить знайдена на території Буковини у Рашкові типова для неї кераміка⁵. По-друге, вченого непокоїть активізація болгар в тому регіоні в цей час, які починають у VI ст. турбувати Візантію⁶. На його думку, вони могли вплинути на переселення антів⁷.

З усього вищесказаного напрошується думка, що анти зі склавінами з'являються у Подунав'ї десь у VI ст., що підтверджується і письмовими джерелами, і археологічними. Проте, є факти більш раннього проникнення цих племен на дану територію. Таким, деякими вченими, вважається опис Пріском Панійським посольства, яке було відправлено імператором Феодосієм II до вождя гунів Аттіли, який, судячи з тексту, разом зі своїм військом знаходився

¹ Федоров. Г. Б. Полевой. Л. Л. Археология Румынии... С. 297-298.

² Приходнюк О. М. Формування слов'янських старожитностей раннього середньовіччя в Середньому Подністров'ї. // Археологія. К.: Наукова думка, 1983. № 42. С. 28.

³ Вакулєнко Л. В. Приходнюк. О. М. Етнокультурные процессы в Карпатском бассейне и Подунавьи в период раннего средневековья (V-VII вв.) // Славяне и Русь в зарубежной историографии). К.: Наукова думка, 1990. С. 87.

⁴ Алексєєв С.В. Славянская Европа V-VI вв. М.: Вече, 2008. С. 73.

⁵ Сєдов В. В. Восточные славяне в VI-XIII вв. М.: Наука, 1982. С. 12

⁶ Moravcsik G. Byzantinoturcica: Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Turkvolker. Leiden: E. J. Brill, 1983 B. 1-2. S. 108.

⁷ Алексєєв С.В. Славянская Европа V-VI... С. 73.

недалеко від лівого берега Дунаю¹. Хоч автор і не називає слов'ян прямо своїм іменем, але є деякі підстави вважати, що згадані ним «скіфи» і є представниками даного етносу. Першим аргументом, на думку Л. О. Гіндіна, є слов'янське походження слова «μέδος» – медовуха, яке було використане Пріском у записах. Проте, він також відмічає кельтську та готську версії походження². Другим, Л. Нідерле вважає слова Пріска про те, що «скіфи» розмовляють власною мовою і намагаються оволодіти мовою гунів чи готів³. Повністю речення Пріска звучить так: «Бо скіфи будучи змішаними, крім своєї мови, намагаються оволодіти мовою гунів, готів чи навіть авсонієв, у кого з них відносини з римлянами»⁴. На заперечення цьому аргументу, Л. О. Гіндін пише, що в самому тексті нема ніяких причин, які б стверджували, що тут йде мова саме про слов'ян, бо під владою Аттіли було багато народів і ці люди могли належати будь-кому з них. Окрім цього, вчений звертає увагу на використане Пріском слово «σφετέρᾳ», на яке він робить наголос. Він вважає, що там спеціально йде мова про міксоглотію. Сенса же цього речення можна зрозуміти трохи по-іншому: «змішані багатомовні варвари не обмежуються тільки знанням своєї мови, а намагаються вивчити і інші, причому гуни вчать готську, а готи – гунську, ті та і інші іноді знають латину»⁵. Натомість, гарним підтвердженням наявності слов'ян, дослідник вважає гідронім «Τίρας» – одного з притоків Дунаю. По-перше, на його думку, там може бути помилка, правильно же – «Τίσας»⁶. Схожий варіант написання, але латиною, наявний у Йордана⁷, який по своїй суті слов'янською переробкою. Гіндін вважає, що він утворився від античного «Pathissus»⁸, яке зустрічається ще у Плінія⁹. Крім

¹ Приск Панийский. История. // Свод древнейших письменных известий о славянах. М.: Восточная литература, 1994. Т.1. С. 85-87.

² Гиндин Л. А. К хронологии и характеру славянизации Карпато Балканского пространства (по лингво-филологическим данным). // Формирование раннефеодальных славянских народностей. М.: Наука, 1981. С. 81-86.

³ Niederle L. Slovanské starožitnosti... S. 138.

⁴ Приск Панийский. История... С. 87.

⁵ Гиндин Л. А. Иванчик А. И. Приск. Комментарий. // Свод древнейших письменных известий о славянах. М.: Восточная литература, 1994. Т. 1. С. 95.

⁶ Гиндин Л. А. К хронологии... С. 64-66.

⁷ Иордан. О происхождении... С. 128 (34)

⁸ Гиндин Л. А. К хронологии... С. 64-65.

⁹ Pliny, the elder. Natural history. London: W. Heinemann, 1938. S. 178. (IV, 80).

того, дослідник звертає увагу на те, що Пріск пише даний гідронім з кінцівкою «-ас». На його думку, така конструкція слова не є прийнятною для грецької мови, бо більшість річок у ній чоловічого роду, а це означає те, що воно мало би писатись через «-ос»¹. Також, можливим аргументом можуть бути свідчення про човни-однодеревки, які фігурують як у Пріска², так і у більш пізніх джерелах³, де ми точно знаємо, що там йде річ про слов'ян.

Ну і на сам кінець, в доповнення вище написаного, треба сказати про такий цікавий термін як «strava», який зустрічається вже у Йордана під час його опису поховання Аттіли⁴. Вчених дуже зацікавило його походження. Одним із перших розглянув це питання Т. Моммзен у коментарях до свого видання «Гетики». Він наголошував на тому, що це запозичення з готської мови, яке означає «поховальне вогнище»⁵. Проте, є версія про слов'янське походження, яка могла б підтвердити наявність представників цього етносу у свиті Аттіли. Так, О. О. Котляревський звернув увагу на те що, по-перше, вождя гунів не спалювали, а по-друге, «strava» святкувалась урочистим банкетом. Звичайно, історик відмітив, що вже сучасні слов'янські народи також використовують це слово для визначення їжі. Він доказував слов'янське походження даного слова тим, що воно, на його думку, виникло від корня «троу»⁶. Підтримала дану інтерпретацію і Є. Ч. Скржинська у коментарях до твору Йордана. На її думку, слов'янське походження даного слова, яким називається тризна, є гарним аргументом наявності слов'ян у Подунав'ї вже у V ст⁷. Л. О. Гіндін, у свою чергу, також виступав за слов'янську гіпотезу. Він порівняв опис процесу поховання Атілли з тим⁸, що відбулося з князем Ігорем після вбивства

¹ Гиндин Л. А. К хронологии... С. 66.

² Приск Панийский. История... С. 85.

³ Чудеса св. Дмитрия Солунского. // Свод древнейших письменных известий о славянах. М.: Восточная литература, 1995. Т. 2. С. 125 (II, 1)

⁴ Иордан. О происхождении... С. 164 (258)

⁵ Mommsen Th. Lexica et Grammatica. // Iordanis Romana et Getica. Berolini: apud Weidmannos, 1882. S. 198.

⁶ Котляревский А. А. О погребальных обычаях языческих славян. М.: Синодальная типография на Никольской улице, 1868. С. 39-40.

⁷ Иордан. О происхождении... С. 333.

⁸ Гиндин. Л. А. Обряд погребения Аттилы и "тризна" Ольги по Игорю. // Конференция "Балто-славянские этнокультурные и археологические древности. Погребальный обряд". Тезисы докладов. М.: АН СССР, 1985. С. 30-33.

древлянами за «Повістю минулих літ»¹. Виявилося, що обидва процеси майже ідентичні. Проте, О. Б. Бубенок не вважає вище написане за аргумент, бо є інші свідчення, які описують дуже схожі на гунський поховальні обряди інших тюркських народів². Першим прикладом для цього твердження слугує опис поховального процесу в Першому Тюркському каганаті в VII ст.³. Другим, може слугувати інформація Менандра про візантійське посольство до тюркського правителя Дилзивула, де ромеїв, під час поховань, змусили різати свої обличчя кинжалами⁴. Існує ще також іранська, якої тримається все той же О. Б. Бубенок. Він вважає, що давньоіранське «starva», могло трансформуватися у одного із племен в «strava», а вже потім від них потрапити до гунів разом елементами поховального обряду⁵. Проте, ми тут мусимо додати, що цілком можливо даний термін потрапив від іранців спочатку до слов'ян, а вже потім до гунів. Ми можемо пояснити це за допомогою версії В. В. Седова, яка наполягає на слов'яно-іранському симбіозі у часи черняхівської культури⁶. О. Б. Бубенок її теж підтримував в одній із своїх робіт, проте з тією лише відмінністю, що це відбулося вже у пеньківській культурі⁷. Окрім того, сам Йордан відмічає, що цю інформацію він позичив з «Історії» Пріска⁸, а саме з тих фрагментів, які до нас не дійшли. Щодо нього, то там присутність слов'ян, як ми вже дізналися, цілком вірогідна.

На сам кінець треба відзначити альтернативну точку зору Н. С. Державіна, яка взагалі стверджує, що слов'яни завжди були Балканах. Дослідник не

¹ Нестор Летописец. Повесть временных лет. / пер. Д. С. Лихачева. СПб.: Вита Нова, 2012. С. 38-39.

² Бубенок О. Б. Термин *strava* в "Гетике" Иордана (к вопросу о семантике и происхождении слова). // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии. Симферополь: Крымское отделение Института востоковедения им. А. Е. Крымского НАН Украины, 2010. № 16. С. 381-382.

³ Тугю. // Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. М.-Л.: АН СССР, 1950. Т. 1. С. 230.

⁴ Менандр Византиец. История. // Византийские историки: Дексипп, Эвнапий, Олимпиодор, Малх, Петр Магистр, Менандр, Кандид Исавр, Ноннос и Феофан Византиец. / пер. Г. С. Дестуниса. СПб.: Типография Леонида Демиса, 1860. С. 421-422.

⁵ Бубенок О. Б. Термин *strava*... С. 394.

⁶ Седов В. В. Ранний период славянского этногенеза. // Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев. М.: Наука, 1976. С. 100

⁷ Бубенок О. Б. Анти: слов'яни чи іранці. // Східний світ. К.: інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського, 2005. № 2. С. 22.

⁸ Иордан. О происхождении... С. 163.

заперечує факт вторгнення та колонізації, проте він вважає, що слов'яни утворилися від фракійців внаслідок їхнього стадіального розвитку¹. Підтримки серед наукового товариства така теорія не знайшла².

На даний момент, свідчення Пріска Панійського і Йордана про утвердження слов'ян у районі Подунав'я у V ст. є єдиними аргументами з цього приводу. Це не можна сказати про версію, яка наполягає на VI ст. Вона має у своє підтвердження джерела як письмового, так і археологічного походження, які свідчать про те, що, в цей час, варвари повністю утверджуються та міцно осідають на придунайському кордоні Візантійської імперії. Про це, перш за все, свідчать історичні трактати візантійських авторів, які надають нам інформацію про розташування варварів. Ці дані дуже добре підтверджуються результатами археологічних досліджень, за допомогою яких, можна простежити ареали поширення пражсько-корчаківської, пеньківської та іпотешті-кіндештської культур, до складу яких, входили відповідні слов'янські племена, що були згадані у письмових джерелах.

1.2 Перші військові зіткнення у VI ст. Слов'яни у візантійській армії.

Після появи слов'янських племен на придунайському кордоні Візантійської імперії у джерелах з'являються перші відомості про військові зіткнення між варварами та римлянами. Першим про це розповідає Прокопій. За його даними це відбулося через три роки після сходження Юстиніана на престол, тобто у 527 р., коли анти перейшли через Дунай та понесли тяжку поразку від ромейських військ під командуванням Германа³. Проте, слід сказати, що, попри ці прямі свідчення, деякі історики схильні називати зовсім інші дати. Так, М.В. Левченко вважає, що ця подія насправді відбулась ще наприкінці

¹ Державин Н. С. История Болгарии. М.-Л.: АН СССР, 1945. Т. 1. С. 36-89.

² Брайчевский М.Ю. Проблема славяно-византийских отношений до IX в. в советской литературе // Византийский временник. М.: АН СССР, 1963. Т. 22. С. 81.

³ Прокопий Кесарийский. Война с готами... С. 370. (III, 40)

правління Анастасія у 517 р¹. Під іменем гети, які за даними Марцелліна Коміта у цьому році розграбували Македонію та Фессалію², на думку дослідника, маються на увазі слов'яни³. П. В. Шувалов вважає усі подібні спроби пошуку слов'ян під іншими іменами позбавленими сенсу⁴. На нашу думку, той же Прокопій тоді б це відмітив, враховуючи його обізнаність у слов'янах. Крім того, окремі представники слов'ян цілком могли перебувати у складі армії інших народів, що зазначає А . Васильєв⁵, на якого до речі посилається М. В. Левченко. Ф. І. Успенський, у свою чергу, називає 519 р., обґрунтовуючи це тим, що, на його думку, Прокопій розповідав не про Юстиніана, а про Юстина І. Цю позицію, він, головним чином пояснює відносною спокійністю на придунайському кордоні при Юстині⁶, так як, за Прокопієм, поразка слов'ян від імперської армії під командуванням Германа була великою⁷. При наступнику ж даного імператора ситуація була в край протилежною. Так у «Таємній історії» написано, що гуни, склавіни і анти, з часу воцаріння Юстиніана, нападали на територію імперії майже кожен рік⁸. На противагу ж цьому слід сказати, що дослідниками Герман вважається племінником Юстиніана⁹. Саме тому, логічно, що саме він поставив його у главі війська. Така ж інформація, власне кажучи, написана і у Прокопія.¹⁰ Крім того, загалом приймається думка, що Герман був прийнятий стратігом Фракії саме у 527 р¹¹.

Якби там не було, за Юстиніана І військові зіткнення зі слов'янами стають систематичними. Впродовж усього часу правління цього імператора, у

¹ Левченко. М. В. Византия и славяне в VI-VII вв. // Вестник древней истории. М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1938. С. 37.

² Марцеллин Комит. Хроника. / пер. Н.Н. Болгова. Б.: БелГУ, 2010. С. 82.

³ Левченко. М. В. Византия и славяне... С. 37.

⁴ Шувалов П. В. Проникновение славян на Балканы. // Основы Балканского языкознания. СПб.: Наука, С 11.

⁵ Васильев А. Славяне в Греции. // Византийский временник. СПб.: ИАК, 1898. Т. 5. С. 408.

⁶ Успенский Ф.И. История Византийской империи. СПб.: Брокгауз-Ефрон, 1913. Т.1. С. 59.

⁷ Прокопий Кесарийский. Война с готами... (III, 40) С. 370.

⁸ Прокопий Кесарийский. Тайная история... С. 378.

⁹ Иордан. О происхождении... С. 330.

¹⁰ Прокопий Кесарийский. Война с готами... С. 370. (III, 40)

¹¹ Глушанин Е. П. Военная знать ранней Византии. Барнаул: Алтайское книжное издательство, 1991. С. 193

джерелах зустрічаються численні згадки про перехід варварів на інший берег Дунаю. У зв'язку з цим, у 531 р., командуючим імперськими військами у Фракії був поставлений Хільбудій, який до самої своєї смерті в битві у 534 р., організовував каральні походи за Дунай. Дана поразка, через яку римляни понесли великі втрати, знову дозволила слов'янам без особливих перепон переходити через Дунай у майбутньому¹.

Перед тим як продовжити тему слов'янських набігів, треба більш детально роздивитись питання особистості Хільбудія, якого дуже часто вважають слов'янином². Взагалі, спочатку треба сказати, що анти та склавіни не тільки воювали проти візантійців, а і служили у їхній армії. Так, Прокопій Кесарійський надає дані, що слов'янські найманці приймали активну участь у готській війні під командуванням відомого візантійського полководця Флавія Велізарія. Завдяки його праці, ми знаємо, що під час облоги остготами Риму, війську Велізарія, яке захищало місто, було відправлено підкріплення у кількості 1600 вершників, серед яких були гуни, анти та склавіни³. Їхню наявність тут серед кочовиків можна пояснити тим, що тогочасна слов'янська кіннота була степного типу⁴. Крім битви за Рим, слов'яни брали участь і в облозі міста Ауксін військом Велізарія в 539 р. Згідно з Прокопієм, римському командуючому захотілося взяти в полон якогось гота, щоб дізнатися заради чого вони так довго чинять опір. Для цієї операції був вибраний один слов'янський воїн, який успішно її виконав⁵. В 546 р. загін з 300 антів охороняв від військ Тотіли вузький прохід у Луканії⁶. Крім того, воїни явно зі слов'янськими іменами згадуються і у Агафія Міренейського⁷. Що ж до самого Хільбудія, то у самому творі Прокопія прямих вказівок на те, що він слов'янин нема. Крім того, автор зазначив, що Хільбудій був близьким до двору

¹ Прокопій Кесарійський. Война с готами... С. 295. (III, 14).

² Там само. С. 294-295. (III, 14).

³ Там само. С. 156. (V, 27)

⁴ Казанский М. М. Степные традиции в славянском вооружении и конском снаряжении в V-VII вв. // КСИА. М.: РАН, 2019. № 254. С. 253-269.

⁵ Прокопій Кесарійський. Война с готами... С. 243-244 (II, 26).

⁶ Там само. С. 319 (III, 22).

⁷ Агафий. О царствовании Юстиниана. / пер. М. В. Левченко. М.: АН СССР, 1953. С. 121-124. (IV, 18-20)

імператора Юстиніана. Для Ю. В. Брайчевського ці твердження є достатнім аргументом на противагу цій гіпотезі¹. Г. Г. Литаврін, у свою ж чергу, не розділяє цієї думки і наполягає на тому, що Хільбудій був антом. По-перше, він вважає, що саме ім'я цієї людини по своєму походженню є слов'янським², так як нам відомий інший чоловік з цим іменем, котрий точно був слов'янином³. Також, Литаврін вважає за аргумент твердження Прокопія, що Хільбудію властива така якість як безкорисність, що не скажеш про імперську знать. Крім того, дослідник говорить, що слово «двір», використане Прокопієм, може мати інші значення, тому цей аргумент також не працює⁴. І на сам кінець, історія Прокопія про Хільбудія-самозванця, на думку Литавріна може бути гарним аргументом на користь гіпотези слов'янського походження даного полководця⁵. Так, за Прокопієм, справжній Хільбудій загинув у бою, під час походу візантійської армії проти слов'ян за Дунай у 533 р. Через деякий час, після цього, анти зі склавінами почали воювати між собою. В одному із зіткнень, склавіни взяли у полон юнака по імені Хільбудій. Він почав служити їм, воював проти ворогів племені і отримав велику славу, хоч і залишався, при цьому, рабом. Пізніше, анти, під час походу проти римлян за Дунай, взяли багато полонених. Один із них, який став рабом, розповів своєму господарю про цього Хільбудія і сказав, що, якщо він його викупить і поверне імператору, той його щедро винагородить, бо та людина, насправді, є візантійським полководцем. У 545 р. Юстиніан вів з антами переговори. Він пообіцяв пожалувати їм фортецю Туррес, яку і так римляни не могли більше тримати, та виплачувати данину в обмін на захист кордонів⁶. Після перемовин, до повного офіційного титулу імператора додається приставка «Антський»⁷.

¹ Брайчевский Ю.В. К истории расселения славян на византийских землях. // Византийский временник. М.: АН СССР, 1961. Т. 19. С. 129.

² Литаврин. Г. Г. О двух Хилбудах Прокопия Кесарийского. // Византийский временник. М.: АН СССР, 1986. Т.47. С. 25.

³ Прокопий Кесарийский. Война с готами... С. 295 (III, 14).

⁴ Литаврин. Г. Г. О двух Хилбудах... С.26.

⁵ Там само. 27.

⁶ Прокопий Кесарийский. Война с готами... С. 295-298 (III, 14).

⁷ Дигесты Юстиниана. / Под. ред. Л.Л. Кофанова. М.: Статут, 2008. Т. 1. С. 49.

Скоріш за все, анти стали федератами імперії¹. На цих переговорах вони також вимагали, щоб цього Хільбудія відновили у чині, бо він і є тим самим полководцем. Візантійські послы прийняли дану вимогу. Вже тільки потім, обман розкрив Нарзес, який перехопив самозванця по дорозі у Константинополь². На думку ж Литавріна, факт, що абсолютно усіх учасників даних подій не бентежило антське походження цієї персони, як раз таки і підтверджує слов'янське походження справжнього Хільбудія³.

Повертаючись до теми набігів, слов'яни дійсно після поразки Хільбудія без особливих перепон почали переходити через Дунай. Це, згідно за Михайлом Сирійцем, вони у складі гунського війська зробили це у 540 р. і потім, зразу після цього, ще двічі. За свідченнями даного автора, варвари у цих набігах змогли підійти до стін Константинополя і повністю розграбувати передмістя⁴. У 545 р. склавіни вже самостійно відправились у похід. Переправившись через Дунай вони прийнялися грабувати тамошні поселення. За вдалим для Візантії збігом обставин, у Фракії тоді як раз зимували найманці із племені герулів. Вони і розбили цей склавінський загін, причому знаходячись у меншості.⁵

Судячи ж з подальших свідчень Прокопія Кесарійського, масштаби проблеми тільки збільшувалися. Слов'яни починаються самостійну здійснювати рейди у глиб імперських територій. У 548 р. склавіни без спротиву перейшли через Дунай та почали грабувати Іллірію дійшовши аж до Диррархія. Відомо, що у місцевих воєначальників під командуванням було 15 тис. чоловік, але вони так і не наважились вступити в бій з варварами і просто спостерігали за їхніми діями. Крім того, це все дійшло до того, що слов'яни вперше наважились атакувати візантійські фортеці. Їхні захисники настільки

¹ Kardaras G. The Byzantine-Antic treaty (545/46 A. D.) and the defense of Scythia Minor// *Byzantinoslavica. Revue Internationale des Études Byzantines*. Praha: Slovanský ústav Akademie věd ČR, 2010. №. 1-2. P. 77.

² Прокопий Кесарийский. Война с готами... С. 295-298 (III, 14).

³ Литаврин. Г. Г. О двух Хилбудах... С. 27-30.

⁴ Michel le Syrien. Chronique. / par Chabot J.B. Paris: Ernest Leroux, 1901. Т. 2. С. 269 (IX, 33).

⁵ Прокопий Кесарийский. Война с готами... С. 294. (III, 13).

боялися варварів, що просто відкривали їм ворота¹. З чим була пов'язана така бездіяльність, невідомо.

Через два роки варвари так само легко переправилися на інший берег Дунаю, а потім і Гевру, у кількості 3000 воїнів, але, у цей час, вони вирішили розділитися на 2 великі загони. В одному було 1200 воїнів, а в іншому 1800. В цей раз римляни все ж таки наважались дати відсіч, маючи при цьому численну перевагу. Начальник військ Іллірії та Фракії вступив в бій з цими загонами, але з великими втратами програв, так як був атакований зненацька з засідки, при тому, що варвари продовжували бути розділені. Трохи згодом, слов'яни розбили також людей Асбада, який командував кавалерією, що була розташована у фракійській фортеці Тзурул. Ці, відмінні за словами Прокопія, вершники, були вщент розбиті, багато з них ганебно втікли. А самого ж римського командувача, який до того ж був особистим охоронцем імператора Юстиніана і зачислений в склад кандидатів, захопили в полон, жорстоко вбили, вирізавши зі шкіри на спині ремені і кинули до вогнища. Після цього, варвари прийнялися грабувати Фракію та Іллірію і знову здійснили низку нападів на римські фортеці. Прокопій також відмічає, що слов'яни, до цього моменту, ніколи не вели себе так зухвало у відкритому бою².

Взагалі ж, щодо ромейських укріплень на придунайському кордоні, то слід сказати те, що впродовж усього правління імператора Юстиніана, на цій території велося масштабне будівництво і реставрація воєнних об'єктів. За даними праці Прокопія Кесарійського «Про будівлі», за цей час було відбудовано такі укріплення як: Сальтупірг, Доростол, Сікідаба, Альматіс, Адіна, Ульмітон, Егісс, Альміріс та укріплення ім. Святого Кирила. Крім того, за наказом Юстиніана були додатково укріпленні міста Ібіда та Топер³. Останньому ж місту не поталанило. У 550 р., слов'яни взяли штурмом місто

¹ Прокопий Кесарийский. Война с готами... С. 337. (III, 29).

² Там само. С. 364-365. (III, 38)

³ Прокопий Кесарийский. О постройках. // Сборник документов по социально-экономической истории Византии. / Под ред. Е. Э. Липшиц. М.: АН СССР, 1951. С. 80.

Топер, яке, до речі, знаходилося неподалеку від столиці, жорстоко вбивши, при цьому, багато його жителів¹. Стався ж цей напад до побудови нових укріплень, чи після, ніяких свідчень про це нема. Хоч слов'янам вдалося взяти римські укріплення, казати, що у них в цей час складається облогова справа не можна. По-перше, вони самі ще не будували ніяких укріплень, а тим паче міст. По-друге ж, це був їхній перший досвід штурму великого міста. Після цього, само собою, напрошується питання, а як вони взагалі зуміли взяти фортеці? Перше, що приходить до уваги: перевага у кількості. Візантійські ж укріплення, що знаходилися на придунайському кодоні, у свою чергу, були не до кінця укомплектовані особовим складом. Це і не дивно, тому що, у той час, римляни вели війни з остготами та персами². Гарно свідчить про те як варварам вдавалося оволодівати візантійськими укріпленнями штурм слов'янами все того ж Топера. Спочатку вони підійшли до воріт міста і почали турбувати ромеїв на стінах. Римляни ж, побачивши, що кількість варварів невелика, вирішили здійснити вилазку за межі міста. Атаковані варвари почали вдавати, що відступають. Візантійці проковтнули наживку та почали переслідувати ворога. Після того, як вони опинилися на достатній дистанції від міста, їм в тил вдарила ворожа засідка. Перебивши основні сили, варвари пішли на штурм. Ті захисники, що залишилися в місті, намагалися оборонятися використовуючи каміння та гаряче масло. Проте, пізніше, слов'яни вирішили зайняти позицію на холмі, з якого вони просто зігнали захисників великою кількістю стріл. Вдершись до міста, варвари вбили все чоловіче населення, а дітей та жінок взяли в полон³.

Того ж року слов'янське військо підійшло до міста Наїсса. Візантійцям вдалося узяти кількох заблукавших варварів у полон, які розповіли, що їх головною метою є взяти Фессалоніки. Юстиніана дуже занепокоїла дана звістка, саме тому, він наказав своєму полководцю Герману, який в цей час

¹ Прокопий Кесарійський. Война с готами... С. 364-366. (III, 38)

² Александрович. С. С. Осадное дело древних славян в первой половине VI в. // Российские и славянские исследования: науч. сб. Минск: БГУ, 2013. Вып. 8. С. 129-134.

³ Прокопий Кесарійський. Война с готами... . С. 365. (III, 38)

збирався з військом у Сардиці для походу проти остготів, виступити проти слов'ян. Варвари ж, після того, як дізнались чиє військо йде проти них, вирішили відмовитись від своєї ідеї. Вони відступили у Далмацію, де, вперше, перезимували на території імперії¹.

Перезимувавши на території імперії та отримавши підкріплення, слов'яни, розділившись на три частини, продовжили грабувати землі Візантії. Прокопій надає свідчення про те, що, можливо, цьому набігу посприяв остготський король Тоттіла, який підкупив слов'ян великою кількістю дарів, так як йому було вигідно зв'язати ромейські війська у Подунав'ї для полегшення боротьби з ними в Італії. Імператор Юстиніан вирішив знищити вороже військо та наказав армії, на чолі з євнухом Схоластиком виступити проти варварів. Крім того, серед воєначальників там були також Константіан, Аратій, Назерес, Юстин та Іоанн. Підійшовши до Адріанополя, вони зустрілись з варварами, які несли з собою дуже багату здобич. Слов'яни зайняли позицію на невеликій височині, ромеї ж на рівнині. Обидва війська деякий час просто стояли та чекали. Візантійські солдати почали бунтувати та вимагати від своїх командирів вступити в бій. Римські воєначальники були змушені доволі неохоче віддати наказ атакувати. Це вилилося в ганебну поразку візантійського війська. Перемога була за варварами. Ромейські ж воєначальники ледве врятувалися від полону. Знамено Константіана було захоплене варварами. Після цього грабіж продовжився. Слов'яни прийнялися грабувати Астику, яка, за свідченнями Прокопія, не знала набігів ще з давніх часів. Вони змогли дійти навіть до Довгих стін. Проте, незабаром, римляни наздогнали одну із частин варварського війська та розбили її. Інші ж дві частини без проблем повернулися додому².

Останнім виступом слов'ян проти Візантії, за часів Юстиніана, хоч і с незначною кількістю людей, вважається³ похід хана Забергана на

¹ Прокопій Кесарійський. Война с готами... С. 369-372. (III, 40)

² Там само. С. 372-374. (III, 40)

³ Алексеев С. В. Славянская Европа... С. 198.

Константинополь у 559 р¹. Тоді варвари прорвалися за Довгі стіни і у місті виникнула паніка. Ця ситуація змусила вже постарілого Велізарія знову стати до командування армією. Як і раніше, дії римського полководця були успішними і атака варварів була відбита².

Слов'янські набіги на територію Візантійської імперії під час правління Юстиніана нанесли великих збитків римлянам. Так за даними Прокопія, слов'яни розграбували велику кількість міст, а деякі взагалі повністю зруйнували³. Крім того, він повідомляє, що кожен рік, коли варвари спустошували землі імперії, їхніми жертвами становились близько 200 000 тис. чоловік⁴. Крім того, цікавим фактом є те, що майже всі походи відбувалися взимку. П. В. Шувалов пояснює це так. По-перше, слов'янам у цю пору року було значно легше переправитися за Дунай, так як він був замерзлий. По-друге, найманці, які служили у Візантійській армії, розходились по домівках і тільки весною знову збиралися. По-третє, слов'янське військо, яке уносило з собою багату здобич, верталися назад по весняній повені, що полегшувало рух в умовах відсутності будь-якої інфраструктури для переміщення на території з великою кількістю боліт. Окрім того, скоріш за все, значну кількість варварського війська становили рядові общинники, які влітку мали працювати у полі. Саме тому, зима для них була найбільш зручним часом для набігів.⁵

Також, слід сказати, що слов'янські набіги середини VI ст. на Візантію залишили свій слід і в археології. Так про це гарно свідчить знахідка срібляного блюда серед Перещепинського скарбу⁶, на якому викарбовано ім'я

¹ Иоанн Малала. Хронография. Кн. XIII—XVIII. // Мир поздней античности. Документы и материалы. / Отв. ред. Н. Н. Болгов. Вып. 2. Б.: НИУ БелГУ, 2014. С. 187

² Агафий. О царствовании Юстиниана... С. 150-158. (14-20)

³ Прокопий Кессарийский. Тайная история... С. 392-393 (XXIII, 6).

⁴ Там само. С. 378. (XVIII, 20-21).

⁵ Шувалов П.В. Славяне в середине VI в. Зимние набеги и начало переселения за Дунай. // Проблемы истории государства и идеологии античности и раннего средневековья. Барнаул: Алтайский государственный университет, 1988. С. 98-107.

⁶ Фармаковский М.В. К изучению Перещепинского клада. // ИИАК. СПб.: Типография главного управления уездов, 1913. № 49. С. 101-127.

єпископа Патерна, що проживав у місті Томі у той час¹ [додаток Г]. Можливо, ця річ потрапила у руки варварів у якості викупу².

Отже, у якості висновку, можна стверджувати, що з появою на придунайському кордоні Візантії, слов'янські племена вступають в активні зносини з римлянами, що наглядно відображається у джерелах. Хоч ми і можемо знайти дані, які надають нам інформацію щодо служби склавів та антів в армії імперії, добросусідськими їх точно назвати не можна. Майже вся перша половина VI ст., як мінімум з початку правління Юстиніана, пройшла у війнах між Візантією та слов'янами, які нанесли імперії дуже велику матеріальну шкоду, не кажучи вже про людські жертви.

1.3 Соціально-політичні особливості слов'янської експансії у першій половині VI ст.

Основним засобом досягнення цілей грабіжницьких військових походів безперечно є збройна боротьба зі супротивником. Одним із факторів її організації являється соціально-політичний устрій воюючого народу. Якщо з Візантією тут все зрозуміло, то у питанні слов'янського соціогенезу, особливо на його ранніх етапах, що як раз у нашому випадку, існує дуже багато проблем. Головна ж, звичайно, полягає у недостатній кількості інформації з джерел. Прямий опис суспільно-політичного устрою першої половини VI ст. наявний тільки у Прокопія Кесарійського. У вже знайомому нам описі склавів та антів він пише: «ці племена, склавів та анти, не керуються однією людиною, але з давніх часів живуть у демократії, тому щастя і нещастя у житті вважається спільною справою». Одразу ж виникає питання, що автор мав на увазі під терміном «демократія» Г. Кардарас вважає, що Прокопій писав про

¹ Бобринский А.А. Перещепинский клад. // МАР. Пг.: ИАК, 1914. №34. С. 111.

² Рыбаков. Б.А. Анты и Киевская русь. // ВДИ. М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1939. № 1. С. 320.

спосіб життя у невеликих племенах без центральної влади¹. Вище наведені свідчення із джерел дозволили П. В. Шувалову визначити слов'янське суспільство першої половини VI ст. як егалітарне та без якої-небудь аристократії. При цьому, розділене на окремі локальні групи. Вищим же органом влади були збори дорослих чоловіків².

Проте, в цьому питанні є декілька моментів, які можуть свідчити про більш високу ступінь організації антів ніж у склавів. Одразу напрошується питання: яким чином це могло статися? Дійсно, ми вже писали у минулому підрозділі, що це саме анти першими напали на Візантію³ і вже у 545 р. навіть заключали з нею мирні договори, внаслідок чого вони стали союзниками імперії, яка пожалувала їм землі⁴. Сам же факт переговорів Г. Кардарас пояснює тим, що анти все ж таки представляли собою більш організоване об'єднання⁵. Саме тому, просто було з ким вести переговори. Що ж до склавів, то вони починають проводити самостійні набіги з 545 р., а успішними вони стають лише з 548 р. Тут слід відзначити те, що це відбулося за умов, коли візантійці воювали на два фронти: з персами⁶ та з готами, які з моменту воцаріння Тотіли, якийсь час, наносили ромеям поразки⁷. Крім того, в імперії ще й вирувала чума⁸. Такі події, звісно могли вплинути на боєздатність дунайських частин імперії лише негативно, чим, напевно, могли і скористалися склавівни.

Отже, щоб розібратись з соціально-політичним устроєм антів, тут треба дослідити декілька моментів. Одразу слід сказати про вже згаданий Йорданом збройний конфлікт готів Вінтарія з антами. Справа в тому, що там начебто

¹ Kardaras G. Sclaveni and Antes. Some notes on the peculiarities between them. // *Slavia Orientalis*. Warszawa: Komitet Słowianoznawstwa PAN, 2018. Т. 67. Р. 391-392.

² Шувалов П. В. Славянское общество дунайского периода (469-604). // Социогенез и культурогенез в историческом аспекте. Материалы методологического семинара ИИМК АН СССР. СПб.: ИИМК АН СССР, 1991. С. 33-36.

³ Прокопий Кесарийский. Война с готами... С. 370. (III, 40)

⁴ Там само. С. 295-298 (III, 14).

⁵ Kardaras G. Sclaveni and Antes... Р. 393.

⁶ Прокопий Кесарийский. Война с персами. Война с Вандалами. Тайная история. / пер. А. А. Чекаловой. М.: РАН, 1993. С. 124-175 (II, 15-30).

⁷ Прокопий Кесарийский. Война с готами... С. 267-358 (III, 3-35).

⁸ Прокопий Кесарийский. Война с персами... С. 144-150 (II, 22-23).

згаданий «король» антів Бож. На думку М. М. Казанського, ці свідчення явно пов'язані з готською епічною традицією VI ст. Саме тому, вони не можуть передавати нам реальні свідчення про соціальну організацію антів у той час¹. На нашу думку, ця різниця в соціально-політичній і військовій організації може бути пов'язана з впливом зовнішніх сил на антів. По-перше, можна оспорити слов'янське походження антів IV ст. На думку В. В. Седова, термін «анти» цілком вірогідно може мати іранське походження: давньоіндійське *antas* (кінець, край) *antyas* (той, що знаходиться на краю) осетин. *att'iya* (задній, позаду). Означає ж він – «ті, хто живуть на окраїні»². Проте, все ж таки, більш вірогідно з цього приводу виглядають судження О. Б. Бубенка. На його думку, «анти» цілком може походити від грецького «*ναῦται*»- перевізники. Так, спочатку дослідник відмічає, що у різних виданнях літопису Феофана, в одному й тому ж місці, де автор повідомляє про похід аварів на «перевізників»³, використовуються два терміни: «*τῶν Ἀντών*» і «*ναυτῶν*»⁴. Феофілакт Сімокатта також оповідає нам про ці події і у нього вже точно написано саме «анти», а не «перевізники»⁵. «Стратегікон Маврикія» теж повідомляє, що слов'яни дуже досвідчені у переправах через річки⁶. Також доволі цікавим на його думку є той момент, що у «Повісті минулих літ» Кия називають перевізником⁷. Це все дає йому підстави вважати, що терміном «*ναῦται*» спочатку могли називати причорноморські греки осіле населення, яке проживало вздовж річок Північного Причорномор'я. Згодом, він потрапив до готів, у яких, внаслідок помилки, перетворився на латинський «*Antes*» Йордана. Вже від нього, у свою чергу, термін поширився і на твори візантійських істориків, у вигляді «*Ἀνται*», яке мало незрозуміле для них

¹ Казанский М. М. О военной организации славян в V-VII веках: вожди, профессиональные воины и археологические данные. // *Stratum Plus*. Кишинев: Университет «Высшая антропологическая школа», 2019. № 5. С. 16.

² Седов В. В. Происхождение и ранняя история славян. // М.: Наука, 1979. С. 100.

³ Феофан Исповедник. *Летопись от Диоклетиана...* С. 215.

⁴ Бубенок О. Б. Анти: слов'яни чи іранці... С. 22.

⁵ Феофилакт Симокатта. *История*. / пер. С. П. Кондратьева. М.: АН СССР, 1957. С. 180 (VIII, 5)

⁶ Маврикий. *Стратегикон*. / пер. В. В. Кучмы. СПб.: Алетея, 2004. 245 с.

⁷ Нестор Летописец. *Повесть временных лет*. // пер. Д. С. Лихачева. СПб.: Вита Нова, 2012. С. 13.

значення¹. Отже, дослідник приходить до висновку, що цей термін використовувався у якості етнографічного, а сама ж етнічна приналежність антів з плином часу змінювалася. Так у IV ст. анти проживали у Подніпров'ї і були носіями черняхівської культури сарматського походження. У VI ст. їх змінили прийшли слов'яни пеньківської культури, які теж стали називатися антами. Вони відрізнялися від близьких їм склавів завдяки асиміляції іраномовного аборигенного населення². Думки щодо проживань антів у IV ст. в ареалі черняхівської культури висловлював також і М. В. Любичев. Він також тут зазначає, що у цей час, вони не існували під цим етнонімом³.

На нашу думку, саме це і може пояснити відмінність між антами та склавівцями у соціально-політичній та військовій організації. Адже як відомо, що при контакті між двома народами, які відрізняються ступенем свого розвитку, більш відсталий завжди переймає традиції розвиненого. Це цілком могло і статися з подніпровськими слов'янами. Проте, як ми можемо бачити, цей вплив був явно невеликим, але це не означає що його зовсім не було. Як ми вже казали, є підстави вважати, що ірано-слов'янський симбіоз розпочався за часів черняхівської культури. В. В. Сєдов наголошує, що так як усі черняхівські пам'ятки відносно одноманітні і їх майже неможливо розділити за етнічними ознаками, то це може лише означати змішування між різними її представниками. В основній же частині ареалу даної культури, сарматське населення було слов'янезоване⁴. О. Б. Бубенок, як ми вже теж казали, припускає що ірано-слов'янський симбіоз все ж таки стався під час пеньківської культури. Він вважає, що вціліле сарматське населення після набігу гунів було асимільоване пеньківцями. Про це, на його думку, може свідчити знайдене нетипове для пеньківців поховання у підбої. Саме цікаве тут те, що кераміка у цьому похованні була пеньківська⁵. Окрім всього вище

¹ Бубенок О. Б. Анти: слов'яни чи іранці... С. 23.

² Там само. С. 29.

³ Любичев. М. В. О первоначальной территории расселения антов и их продвижении к Балканскому полуострову. // Древности. Х.: Бизнес Информ, 1995. С. 111.

⁴ Сєдов В. В. Ранний период славянского этногенеза... С. 100

⁵ Бубенок О. Б. Анти: слов'яни чи іранці... С. 29.

написаного, слід також все ж таки і відзначити можливість наявності слов'ян у ставці Аттіли, про що ми вже розповідали. Цілком вірогідно, що вони могли бути саме подніпровськими слов'янами. Тут, на нашу думку, іранська версія походження терміну «strava»¹ може гарно доповнити версію про ірано-слов'янський симбіоз. Сама ж цілком можлива наявність подніпровських слов'ян у дружині Аттіли може говорити нам про те, що вони також були і підвергнуті гунському впливу та явно раніше за склавів розпочали участь у політичних процесах. Проте, як і у випадку з сарматами, вплив теж був явно не дуже значний. Саме тому, все ж таки, про появу вождів у антів казати в цей час зарано, хоч у них і є наявна перевага над склавінами у цьому питанні. На думку Ф. Курти, якщо б вони дійсно були, то той же Прокопій записав би їх імена, так як він фіксував вождів гепідів, герулів, лангобардів та кутрігурів².

Отже, у якості висновку можна сказати, що загалом же соціально-політична організація слов'ян у першій половині VI ст. представляє собою типову общину за родовими ознаками. Без сильних політичних лідерів, у вигляді аристократії, неможливе об'єднання у великий племінний союз, що ми і спостерігаємо у тогочасних слов'ян, які проживали у Подунав'ї окремими групами. Єдине, що тут треба відзначити, це те, що анти, завдяки зовнішньому впливу були явно більш організовані, ніж склавіни. Скоріш за все, вони вже знаходились на останній стадії розпаду родової общини та переходу до вождівства.

Щодо загального висновку, то можна сказати, що, по суті, перша половина VI ст. у слов'яно-візантійських відношеннях відрізнялась двоякістю, але з перевагою негативних моментів. Хоч ми знаходимо масу інформації про слов'ян, які служили у ромейській армії у якості найманців, все ж таки, цей час став підготовкою для більш масштабних набігів на територію Візантії. Це обумовлено тим, що саме у цей, час варвари повністю закріплюються на

¹ Бубенок О. Б. Термин strava... С. 394.

² Curta F. Making of Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region c. 500-700. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. P. 332.

придунайських кордонах імперії та починають їй дошкуляти. Вивчивши наявну інформацію в джерелах та літературі з даної теми, вдалося дізнатися, що тут є деякі суперечності. В першу чергу це стосується часу появи слов'янських племен у Подунав'ї. Згідно з дослідженим матеріалом, це могло бути в V ст., або ж в VI ст. Проте, слід сказати, що перший варіант має у своє підтвердження занадто малу кількість аргументів, які, причому, засновані лише на результатах лінгвістичних досліджень. Другий же повністю доказаний за допомогою письмових і археологічних джерел, які дуже гарно взаємодоповнюють один одного. В першому ж випадку, взагалі дуже спірний момент щодо того, чи йде там річ про слов'ян. Проте, навіть якщо прийняти дану точку зору, то вона ніяким чином не доказує факт масового переселення слов'ян на територію Подунав'я у V ст. Це цілком могли бути окремі представники, які прийшли сюди разом з багатоетнічною свитою вождя гунів Аттіли. На нашу думку, якщо б слов'яни масово з'явилися тут у V ст., то вони відразу вступили у контакти з Візантією, але це відбувається тільки аж у VI ст.

Ситуація з першим військовим зіткненням також чимось схожа на вищеописану. Деякі дослідники вважають, що це могло бути значно раніше, ніж 527 р. Одразу слід сказати, що пошуки слов'ян під іншими назвами, як вияснилося, позбавлені сенсу. Як було сказано, напевно той же Прокопій знав би про це. Все ж таки він перебував під час війни з остготами при ставці Велізарія, до армії якого входили склавінські та антські найманці. Треба також сказати, що успішними слов'янські походи стають у найбільш скрутний для імперії час. Отже, вони не можуть аж ніяк бути «гетами». Проте, слід відзначити, що окремі групи слов'ян могли перебувати у складі армій інших народів. Відомо, що у першій половині VI ст. слов'яни дуже часто ходили у походи в складі армій інших народів. Про це гарно свідчить походи гунів та кутрігурів. Причому, їх доля була доволі невеликою, але це ніяким чином не відкриває сторінку їхніх самостійних відносин з Візантією. Слід сказати про точку зору Ф. І. Успенського, яка наполягає на 519 р. Проте, за даними більш

сучасної літератури, бій між слов'янами та військами Германа відбувся все ж таки за Юстиніана I. Все ж таки, якщо прийняти його позицію, то все рівно йдеться про одне і теж зіткнення, де анти у Прокопія називаються своїм іменем.

Сам же характер конфліктів, переважно, представляють собою лише грабіжницькі набіги. Слов'яни вибрали тактику стрімкого нападу на неукріпленні, або погано захищені ромейські поселення, користуючись, частіше за все, своєю чисельною перевагою. Проте, крім наживи, дані заходи мали для варварів і інші значення. По-перше, ходячи у ворожі землі, вони проводили «розвідку боєм» для виявлення найбільш придатних для поселення місць. По-друге, нападаючи і спустошуючи ці землі, вони поступово «підготовлювали» їх для себе. Вище написане підтверджується і тим, що під час війни 550-551 рр., слов'яни зробили першу спробу перезимувати на території імперії. Саме цей момент є дуже важливим, так як він показав, що варвари можуть спокійно жити прямо на землях Візантії без її дозволу, а також те, що подальші події одним пограбуванням ромейських земель не закінчаться. Проте, про колонізацію у цей час говорити ще рано. Ніяких даних, які б це підтверджували, нема. Загонами по декілька тисяч чоловік, якими слов'яни і здійснювали набіги, це просто неможливо зробити. На нашу думку, це, перш за все, пов'язано саме з соціально-політичним устроєм антив та склавів. Окремі кровноспоріднені общини просто ніяк не змогли б організуватися для такого масштабного дійства. Також, слід сказати, що вдалими слов'янські набіги почали становитися тільки аж з 548 р., коли імперія була максимально ослаблена війнами з персами та готами, а також епідемією чуми. До того ж часу, усі самостійні набіги слов'ян відбивалися. Навіть організовувалися каральні походи на іншу сторону Дунаю. Анти хоч і були більш розвиненими за склавів, вони явно ще не мали у цей час аристократії, саме тому і не могли добитися більших успіхів. Навпаки, це склавів з 548 р. починають спустошувати землі імперії та навіть штурмувати міста. Отже, загалом, можна

сказати, що саме перша половина VI ст. визначила весь характер подальших слов'янських походів на Візантію.

РОЗДІЛ 2. СЛОВ'ЯНО-ВІЗАНТІЙСЬКІ ВІДНОШЕННЯ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ VI – VII СТ.

Головним чином, період другої половини VI – VII ст. у житті Візантії, характеризується постійними війнами за варварами та персами. Окрім антів і склав'янів, на Балканах з'являється нова сила – авари. Їхня роль у слов'яно-візантійських відношеннях даного періоду одразу становиться визначною. Саме тому, ми вважаємо потрібним у першу чергу коротко розглянути питання появи аварів на території Балканського півострову для кращого розуміння подальших подій та визначення їхньої ролі у контексті теми нашої роботи. Наступним об'єктом безпосередньо стануть слов'яно-візантійські відношення періоду другої половини VI – першої половини VII ст. Третім питанням будуть відношення між Візантією і слов'янськими поселенцями у другій половині VIII ст. Останнім ми розглянемо соціально-політичний аспект слов'янської колонізації Балкан. Особливу увагу ми приділимо тут аварам, які, на нашу думку, мали значний вплив на генезис суспільно-політичного устрою слов'ян у другій половині VI – першій половині VII ст.

2.1. Поява авар та їх роль у слов'янсько-візантійських відношеннях.

Вперше авари загадуються у Менандра Протектора, який описує їхнє посольство до імператора Юстиніана. Авари мали на меті домогтися від римлян права на поселення та на виплату данини, в обмін на захист кордонів імперії. Імператор, після роздумів, прийшов до висновку, що ці варвари можуть бути доволі корисними у боротьбі з іншими, які нападають на землі Візантії. При чому, Юстиніана задовольняв абсолютно будь-який результат таких війн: виграють авари, чи самі будуть знищені. Саме тому, все ж таки, він вирішив прийняти дану пропозицію¹.

¹ Менандр Византиец. История. // Византийские историки: Дексипп, Эвнапий, Олимпиодор, Малх, Петр Магистр, Менандр, Кандид Исавр, Ноннос и Феофан Византиец. / пер. Г. С. Дестуниса. СПб.: Типография Леонида Демиса, 1860. С. 321-323. (Фр. 4-5)

Баян вирішив не зволікати і майже зразу приступив до виконання своїх обіцянок, але явно не тим чином, на який розраховував імператор. Авари починають бойові дії проти антів, які вже більше десяти років були союзниками римлян. Останні, через несприятливий хід бойових дій, опинились у такому тяжкому становищі, що зважились на переговори. Анти відправили до авар з посольством чоловіка на ім'я Мезамір, якого ті вбили. За свідченнями Менандра Протектора, посол вів себе дуже зухвало, що і стало причиною його смерті по наказу кагана. Крім того, його підстрікав якийсь «кутрігур», мотивуючи вбивство посла тим, що він дуже важлива людина і вороги без нього стануть значно слабшими. Після цього, авари продовжили війну з антами, яка завершилася для останніх повним програвом¹.

У 562 р. авари знову прийшли с посольством до Юстиніана. В цей раз, головною метою візиту до столиці імперії була вимога надати їм землю для проживання. Юстиніан запропонував для цього Паннонію, на яку авари не погодились мотивуючи це тим, що вони прив'язані до Скіфії і не можуть її покинути. У той же час, людям імператора вдалося випитати у одного із представників делегації, що, насправді, Баян, таким чином, хоче перейти через Дунай та завдати римлянам удару. Коли Юстиніан був про це проінформований, він обмежився тільки лиш виплатою данини, після чого послы поїхали з Константинополя².

З 565 р. імперією починає правити Юстин II. Зміною імператора вирішили скористатися авари, які, у той же рік, відправили посольство до столиці Візантії. Використовуючи лестощі і, у той же час, погрози, варвари намагаються добитися від новообраного володаря ще більших виплат ніж раніше. Розгніваний таким перебігом подій, Юстин II відсилає послів і

¹ Менандр Протектор. История... .С. 324-325. (Фр. 6).

² Там само. С. 326-327 (Фр. 9)

відмовляється їм взагалі щось виплачувати. Після цього, згідно з Менандром, авари пішли у землі франків¹.

Вже у 568 р., авари заключають союзи з франками і лангобардами та вмішуються у конфлікт останніх з гепідами, які, на той час були союзниками римлян і розбивають їх². У тому ж році, військо Баяна підступає до Сірмія. Аварський вождь мав на меті отримати від містян коштовності, але ті були більше налякані не ворогами, а Юстином II. Саме тому, посилаючись на те, що у них нема згоди від імператора, вони відмовили Баяну. Такий перебіг подій, звісно, дуже розлютив аварського вождя. Він відступив від Сірмія і відійшов до Паннонії. Проте, частину свого війська відправив грабувати Далмацію. Після цього, авари декілька разів посилали до Константинополя посольства з пропозицією про мир, вимагаючи, при цьому, величезної данини та віддати їм Сірмій. Такі дії кагана визивали у візантійського імператора тільки лють. Отже, всі спроби переговорів закінчились безрезультатно³.

За даними Феофана Сповідника⁴ та Євагрія Схоластика⁵, у 574 р. між аварами та візантійцями, на чолі з майбутнім імператором Тиберієм, сталася битва, яку останні програли, а римський командувач ледве врятувався від полону.

З часів Тиберія II відношення з аварами на певний час дещо покращилися. Баян хотів отримати вигоду від сходження на престол нового імператора. Як раз склалося так, що в 578 р. на територію Візантії напали склавіни. Тиберій не мав сил, щоб протистояти варварам, саме тому, він відправив посольство до аварів з проханням про допомогу. Баян прийняв пропозицію Тиберія II. З допомогою римлян, близько 60 тис. аварських вершників були переправлені за Дунай та прийнялися грабувати та палити поселення склавінів. Ніхто навіть

¹ Менандр Протектор. История... .С. 356-359. (Фр. 14)

² Там само. С. 384-392.(Фр. 23, 24, 25, 28)

³ Там само. С. 391-396. (Фр. 28, 29)

⁴ Феофан Исповедник. Летопись от Диоклетиана до царей Михаила и сына его Феофилакта / пер. В. И. Оболенского и Ф. А. Терновского. М.: Университетская типография, 1884. С.189.

⁵ Евагрий Схоластик. Церковная история. / пер. Е. С. Кривушиной. СПб.: Издательство Олега Абышко, 2010. С. 360 (V, 11)

не наважився вступити з кочовиками у бій, натомість же побігли ховатися в лісах. За даними Менандра, Баян не по доброті вирішив допомогти римлянам. Відомо, що каган був розлючений на нижньодунайських слов'ян, так як ті відмовилися йому підкорятися. Отже, він просто хотів вбити двох зайців одним пострілом: отримати данину від Візантії та розправитися з непокірними склавінами¹.

У 579/580 р. авари починають будувати міст з суден для переправи через Саву. Вони мали на меті ввести римлян в оману, кажучи, що вони хочуть переправитися через річку задля того, щоб нанести удар по склавінам, які не хотіли платити їм данину. В дійсності, Баян хотів одразу ж після переправи напасти на римлян та спробувати оволодіти Сірмієм. Проте, ромеї звісно не повірили їхнім словам. Імператор Тиберій II прекрасно все розумів і, в тому числі те, що у нього не було достатньо військ у Європі, так як всі сили були заняті на сході для боротьби з персами. Він намагався відмовити аварів від «походу на склавінів», проте, варвари також не дали себе провести. Після цього, авари вже знову прямо почали вимагати від римлян віддати їм Сірмій, на що ті звісно не погодилися². Отже, вже у тому році війська Баяна вторгаються у Фракію, Елладу та починають облогу Сірмія³. Наступного року, у місті почали закінчуватись припаси. Саме тому, імператор Тиберій II приймає рішення здати Сірмій в обмін на те, що авари дозволять римлянам евакуювати все його населення. Баян погодився на дану пропозицію⁴.

Отже, як ми бачимо, авари у цей час дійсно були важливою політичною силою. Головна ж роль авар у слов'яно-візантійських відношеннях, на думку П. Хізера полягає у тому, що вони остаточно пробили діру в обороні дунайського лімесу. Саме ця подія зробила можливим повноцінне переселення

¹ Менандр Протектор. История... С. 432-434. (Фр.50)

² Там само. С. 458-465. (Фр. 65, 66)

³ Иоан Бикларский. Хроника... С. 396.

⁴ Менандр Протектор. История ... С. 466-468. (Фр. 68).

слов'ян на Балкани¹, про що піде мова далі. Крім того, слов'яни також починають брати активну участь у війнах аварів з Візантією. Р. А. Наследова пояснює даний факт тим, що ці кочовики міцно осіли у Паннонії, де вже до них проживали слов'янські племена². Також гарним доказом є свідчення Феофілакта Сімокатти, про те, як у 601 р. візантійці розбили аварське військо³.

Отже, у якості висновку можна сказати, що майже зразу після приходу на Балканський півострів, авари становляться тією силою, з якою приходилося рахуватися всім іншим, хто перебував у даному регіоні. Проте, якщо для римлян це були чергові варвари, що прийшли звідкись зі Скіфії, то для слов'ян їхня поява була більш важливою. По-перше, завдяки аварам продовжився так званий ефект доміно переселення народів. По-друге, у слов'ян, які, як ми вже знаємо, грабували візантійські землі, з'явилися конкуренти, з якими приходилось воювати, або ж співпрацювати.

2.2. Аваро-слов'янські війни з Візантійською імперією у другій половині VI – в першій половині VII ст.

Перерва у війнах між слов'янами та Візантійцями закінчується наприкінці 70-х рр. VI ст. Перед тим, як переходити до розгляду самих походів, треба сказати, що, слов'яни, у цей період, стають грізними противниками Візантійської імперії. Самі ж ромеї також починають це усвідомлювати. Так наприкінці VI ст., з'являються візантійські військові трактати, або ж стратегікони. Вони присвячені тому, як правильно командувати армією, та яку тактику використовувати в бою з тими, чи іншими народами. Поради, щодо боротьби зі слов'янськими племенами містяться в трактаті «Про військові

¹ Хизер П. Великие завоевания варваров. Падение Рима и рождение Европы. / пер. С. В. Чепелевского, Г. Ю. Чепелевской. М.: Центрполиграф, 2016. С. 591.

² Наследова Р. А. Вторжение славян и их расселение на территории Византийской империи. // История Византии. М.: Наука, 1967. Т.1. С. 344.

³ Феофилакт Симокатта. История. / пер. С. П. Кондратьева. М.: АН. СССР, 1957. С. 178

справи»¹ та у «Стратегіконі Маврікія»². В першому, автором, серед народів, проти яких ефективним засобом боротьби є засідки, згадуються анти та склавіни³. Другий же трактат набагато повніший деталями. Автор цієї праці, перед тим, як перейти до порад щодо ведення боротьби зі склавінами та антами, надає інформацію про їх спосіб життя. Він пише, що вони живуть серед лісів, болот та озер. Також, за словами автора, слов'яни дуже волелюбні та витривалі воїни. Ведуть же вони розбійничий спосіб життя, нападають, в основному, із засідок. В самій же битві, автор радить використовувати проти слов'ян піхоту, яка вишикувана у неглибокий порядок і підтримується великою кількістю стрільців. Крім цього, автор говорить про ефективність каральних походів у слов'янські землі, які він радить робити зимою. Також, за його словами, слід використовувати політику за принципом «розділяй та володарюй», підкуповуючи слов'янських вождів та натравлюючи їх один на одного⁴. У доповнення до «Стратегікону Маврикія», також слід сказати, що у цей час, археологією починають фіксуватися мечі, захисні панцирі та кольчуги. На думку М. М. Казанського, це може свідчити про появу постійних професійних дружин, так як користування цим спорядженням потребує певних навичок⁵.

Бойові ж дії між візантіянами та слов'янами після доволі тривалої перерви відновились у 576 р., коли останні розграбували Фракію⁶. Через два роки ними ще повністю спустошується Еллада. Як вже писалося вище, з цим набігом візантіянам допоміг вправитися аварський каган Баян, атакувавши склавінів на їх власних землях⁷. Цікаво те, що Менандр надає також інформацію щодо кількості учасників походу. Так, за його даними, склавінів було близько ста

¹ О военном деле. // Свод древнейших письменных известий о славянах. М.: Восточная литература, 1994. Т.1. С. 363.

² Маврикий. Стратегикон. / пер. В. В. Кучмы. СПб.: Алетея, 2004. С. 189-196.

³ О военном деле... С. 363.

⁴ Маврикий. Стратегикон... С. 189-196.

⁵ Казанский М. М. Вооружение и конское снаряжение славян V—VII вв. // Stratum Plus. Кишинев: Университет «Высшая антропологическая школа», 2015. № 5. С. 75.

⁶ Иоан Бикларский. Хроника. // Свод древнейших письменных известий о славянах. М.: Восточная литература, 1994. Т. 1. С. 396.

⁷ Менандр Византиец. История... С. 432-433. (Фр.49,50)

тисяч чоловік¹. На думку, С. В. Алексєєва, ці цифри дуже багато говорять, хоч і допускає, що вони можуть бути завищені як мінімум у два рази. По-перше, це найбільш масштабне слов'янське вторгнення на територію імперії за увесь час. По-друге, така кількість людей, на думку дослідника, говорить про те, що це був не просто набіг з метою пограбування, а спроба переселення цілого народу на нові землі². Слід сказати, що у джерелах, які стосуються 578 р., немає ніяких свідчень щодо поселення слов'ян на території Візантійської імперії. Проте, згідно з Іоанном Ефесьським, набіги знову повторилися вже у 581 р. За його словами, слов'яни пройшлися по всій Елладі та Фракії, розграбувавши при цьому велику кількість міст та фортець і поселившись на загарбаних землях³.

В 585 р., візантійці відправили до аварів послів з проханням про перемир'я. Каган погодився припинити бойові дії, якщо ромеї будуть виплачувати по 100 тис. золотих монет у рік, інакше війна продовжиться. Імператор, звісно ж, мусив погодитися на цю вимогу. І вже тоді, коли здавалось, що наступив мир, на Фракію напали слов'яни під командуванням вождя Ардагаста. За свідченнями Феофілакта Сімокатти, цей набіг спровокували авари, чий каган не дуже хотів дотримуватися умов договору, який був укладений з Візантією. В ході цього набігу, слов'яни змогли пробитися через Довгі стіни та розграбувати передмістя Константинополя, вчинивши там жорстоку різанину. Проте, все ж таки, ромеям вдалося відігнати варварів від столиці, а вже згодом повністю розбити військо Ардагаста під Адріанополем⁴.

Крім всього вище написаного, даний похід ще відзначився тим, що слов'яни, вперше, у кількості 5 тис. чоловік, наважились напасти на Фессалоніки⁵. Взагалі, треба сказати, що це місто займало на Балканському півострові

¹ Менандр Византиец. История... С. 432 (Фр.49)

² Алексєєв С.В. Славянская Европа V-VI вв. М.: Вече, 2008. С. 261.

³ Иоанн Эфесский. Церковная история. // Сирийские источники по истории народов СССР. / пер Н. В. Пигулевской. М.: АН СССР, 1941. С. 140-141

⁴ Феофилакт Симокатта. История... С. 35. (I, VII)

⁵ Чудеса св. Дмитрия Солунского. // Свод древнейших письменных известий о славянах. М.: Восточная литература, 1995. Т.2. С. 97-101 (I, 12).

особливе становище. Воно вважалося за своїм політичним, військовим і торговим положенням найважливішим з провінційних міст імперії. Займаючи прекрасне положення на морі і володіючи найкращим портом Егейського моря, Фессалоніки, в той же час, мали всі вигоди добре розташованого сухопутного місця, тому що стояла на великій римській дорозі Via Egnatia, яка з'єднувала Константинополь з Драчем¹. Сама ж подія, на нашу думку, є дуже показовою і відображає зміни у характері слов'яно-візантійських війн. Саме те, що ціллю варварів стало не якесь містечко, а другий за значенням мегаполіс імперії, показує наскільки вони стали впевнені у своїх діях. Звісно, можна загадати про те, що вони вже проривалися за Довгі стіни, але там ми мали справу зі слов'янами, які воювали у складі зовсім іншої армії. Тут же ініціатива належала саме їм. Проте, слід сказати, що хоч амбіції, щодо наживи, у слов'ян набагато зросли, спосіб ведення штурму зовсім не змінився. Як і раніше, варвари хотіли взяти містом з ходу, напавши на нього зненацька. Проте, як нам повідомляють «Чудеса св. Дмитра Солунського», слов'янський напад було успішно відбито захисниками міста у ході вилазки за укріплення².

Наступного року, каган став вимагати у імператора Маврікія збільшення щорічних виплат, на що останній відповів відмовою. Після такого, варвари почали готуватися до війни. Авари разом зі слов'янами почали грабувати візантійські землі. Першою жертвою варварів стало місто Сінгідун, яке вони заморили облогою. Після цього, вони переправилися через Саву та попрямували до Фракії. Ромеї спробували зупинити об'єднане аваро-слов'янське військо в горах, але варвари змогли пробити собі шлях. Після, військо кагана, розграбувавши декілька містечок, підійшли до міста Дрізіпери, жителі якого змогли відстояти свій дім. Відступаюче аваро-слов'янське військо було перехоплено Пріском. Проте, варвари змогли взяти верх над

¹ Успенский Ф.И. История Византийской империи. СПб.: Брокгауз-Ефрон, 1913. Т.1. С. 472

² Чудеса св. Дмитрия Солунского... .С. 97-101 (I, 12).

візантійським воєначальником та змусили відійти його до міста Тзурулл, яке вони згодом взяли в облогу¹.

В той же час, велике аваро-слов'янське військо напали на Фессалоніки. Варварів було настільки багато, що «Чудеса св. Дмитра Солунського» повідомляють про 100 тис воїнів, що, на думку С. С. Александровича є явним перебільшенням². Спочатку, вони спробували взяти місто по старій схемі: напасти зненацька вночі. Проте, варвари переплутали стіни і влізли у фортецю св. Матрони. Коли ж зранку, вони зрозуміли, що помилились, ромеї вже були на стінах Фессалонік. Проте, варвари не відмовилися від штурму, який був відбитий. Після чого, вони прийняли грабувати передмістя Фессалонік та почали будувати каменомети та інші облогові машини. Згодом, вже з допомогою спеціальних знарядь, варвари знову почали штурмувати місто, в тому числі, зі сторони моря. Проте, всі їхні спроби виявилися невдалими і вони змушені були відступити³.

Ця спроба штурму Фессалонік дуже цікава тим, що це перша згадка у джерелах, яка свідчить про наявність у слов'ян інвентаря для ведення облоги. Дослідники пов'язують це з тим, що за весь час своїх походів, варвари взяли в полон достатню кількість візантійських спеціалістів, які і навчили їх будувати ці знаряддя. Дане твердження ґрунтується на тому, що весь перерахований у джерелах слов'янський інвентар для ведення облоги, зазвичай, використовувався ромеями у даний період. Також, слід сказати, що, на думку С. С. Александровича, до цих знарядь, авари не мали ніякого відношення. Під час усіх спільних облог візантійських міст, дані машини будувалися і обслуговувалися слов'янами⁴.

Повертаючись до облоги Тзурулла військами Баяна, слід сказати, що імператор, який розумів становище, в якому знаходяться воїни Пріска,

¹ Феофилакт Симокатта. История... С. 141-143 (VI, 4-5)

² Александрович, С.С. Осадное дело у древних славян в VI—VII вв. // Российские и славянские исследования: Сб. науч. статей. Редкол.: О. А. Яновский (отв. ред.) и др. Минск.: БГУ, 2004. Вып. 1. С. 26.

³ Чудеса св. Дмитрия Солунского... С. 103-109 (I, 13)

⁴ Александрович, С.С. Осадное дело у древних славян в VI—VII вв... С. 25.

вирішив вдатись до хитрощів. Він послав до міста гінця з листом, де було написано, що візантійські війська вже на шляху до аварських земель і готові їх розграбувати. Маврікій розраховував, що авари впіймають посланця, прочитають письмо та повернуться назад до своїх володінь. Так воно і сталося. Каган, прочитавши лист, відступив від Тзурулла та направився у свої землі¹.

В 587 р., за свідченнями «Монемвасійської хроніки» слов'яни прориваються на територію Греції та осідають в Фессалії, Пелопоннесі, Аттиці, Епірі та на острові Евбея².

У кінці VI ст., після низки поразок від об'єднаних аваро-слов'янських військ, Візантійська імперія переходить у контрнаступ та намагається перенести бойові дії у землі варварів. Перехід ініціативи до римлян Р. А. Наследова пов'язує з тим що³, у 591 р. закінчилася чергова ірано-візантійська війна, яку імперія завершила успішно⁴. Саме це дозволило Маврікію перевести війська з Азії до Європи для боротьби з варварами⁵.

Так, в 594 р., імператор наказав своєму полководцю Пріску відправитись в похід на слов'ян, які проживали на лівому березі Дунаю. Першими, під удар ромейських військ, потрапили землі вождя Ардагаста. Варвари були заскочені зненацька. Сам же Ардагаст втік, ледь не потрапивши у полон, а його володіння були розграбовані візантійцями. Після, здавалось би, успішної битви, солдати Пріска підняли бунт, через те, що вони дізналися, як їхній командувач збирається розпорядитися зі здобиччю. Проте, полководець швидко зорієнтувався і вгамував воїнів⁶.

Ромейське військо пішло далі і натрапило на слов'янський загін який заховався в болотах. Вибити їх звідти візантійцям допоміг гепід перебіжчик.

¹ Феофилакт Симокатта. История... С. 143 (VI, 5)

² Монемвасиска хроника // Византиски извори за историју народа Југославије. Београд: Изддвачко Предузеђе, 1955. Т. 1. С. 286.

³ Наследова Р. А. Вторжение славян и их расселение... С. 346.

⁴ Феофилакт Симокатта. История... С. 135 (V, 15)

⁵ Наследова Р. А. Вторжение славян и их расселение... С. 346.

⁶ Феофилакт Симокатта. История... С. 143-147 (VI - IX).

Після цього, варвар розповів, що це були люди вождя Мусокія. Крім цього, він порадив як взяти його в полон. Візантійці вирішили скористатися даною можливістю. Гепід відправився до Мусокія вмовити його відправити на інший берег ріки Паспірія човни, щоб «урятувати людей Ардагаста». Вождь повірив і погодився виділити на це 150 човнів з гребцями. Слов'яни переправилися через річку і стали на березі табором. Вночі, візантійці атакували їх. Варвари зовсім не очікували нападу, так як були п'яні. Ромеї використали ці човни, щоб переправитися на інший берег. І тут, знову, вдача була на стороні візантійців. Виявилося, що люди Мусокія, в цей час, справляють якісь поминки і теж сильно напились. Візантійці почали жорстоку різанину, яка не закінчувалася до самого ранку. Після таких перемог, ромеї сильно розслабилися і також почали пиячити. Внаслідок чого, дисципліна війська і його бойові якості сильно знизилися. За свідченнями Феофілакта Сімокатти, ніхто з них навіть не ходив у дозор. Слов'яни, звісно ж, вирішили скористатися цим і напали на дезорганізоване військо. Ромеї дивом уникнули повного розгрому, але втрати були дуже серйозні. Пріск був дуже розлючений даним інцидентом. Він наказав стратити декількох командирів, а найбільш розпусних солдат побити¹.

Імператор, після того як почув про перемоги над слов'янами, наказав Пріску перезимувати з військом на лівому березі Дунаю. Проте, воїни, почувши про це, підняли бунт, мотивуючи це тим, що в цих землях дуже холодно і безкінечна кількість варварів, яких не можна раз і назавжди розбити. Отже, Пріск мав повернути з військом назад².

Проте, невдача даного походу нічому не навчила Маврікія. Саме тому, вже наступного року він знову віддає наказ про підготовку військової експедиції до земель варварів. Також, він вирішив провести деякі кадрові перестановки, отже, назначає стратігом Фракії свого брата Петра, замість Пріска. Римський полководець одразу ж виступив в похід. Проте, за межі Фракії, Петру та його

¹ Феофілакт Сімокатта. История... .С. 148 (VI, 9)

² Там само. С. 148 (VI, 9)

війську, вийти так і не вдалося. Спочатку, вони натрапили на невеликий склавінський загін, десть у кількості 600 чоловік, який тільки що повертався з набігу зі здобиччю. Після того, як цей загін був розбитий, від Маврікія взагалі надійшов наказ залишатись у Фракії, так як, за його даними, відомо, що у ці землі направляється великий загін склавів під командуванням вождя Пірогаста, який треба зупинити. Через деякий час, Петро зустрічається з цим варварським військом. Битва була тяжка, тому що ромеям прийшлося форсувати одну з місцевих річок, але, все ж таки, склавіни були розбиті. Проте, радість у візантійців тривала не надто довго. Майже зразу, після того як Петро з військом повернувся у табір, на них напав інший слов'янський загін. Ромеї зазнали нищівної поразки і мали відступити. Після такого провалу, розлючений Маврікій змістив Петра з посади стратіга та знову поставив на це місце Пріска¹.

Проте, вже у 602 р. імператор повернув свого брата на посаду і наказав готуватись до походу проти слов'ян. Петро, в цьому ж році, перейшов разом з військом через Дунай та став табором на лівому березі. В той же час, аварський каган, дізнавшись про новий похід ромеїв, наказав знищити плем'я антів, яке було союзниками імперії. Після цього, вони більше не зустрічаються ні в одних джерелах. Щодо ромейського війська, яке перебувало у варварських землях уся теплу пору року, Маврікій наказав Петру перезимувати там само. Як і в 594 р., даний наказ визвав у солдатів шквал гніву, але ось результат був набагато гірше. Повсталі воїни пішли на Константинополь, змістили Маврікія та поставили на престол Фоку². Після цього в імперії починається період смуту та тяжкої війни з персами³.

З цього часу і аж до сходження на престол Іраклія, які-небудь свідчення про набіги слов'ян взагалі відсутні. З чим це може бути пов'язано достеменно невідомо. Можливо причиною стало збільшення Фокою данини аварському

¹ Феофілакт Симокатта. История... С. 153-158 (VII, 1-5)

² Там само. С. 175-192 (VIII, 1-15)

³ Феофан Исповедник. Летопись от Диоклетиана... С. 219.

кагану¹, про що повідомляє Феофан у своїй праці². Такі дані наводять на думку, що це дійсно допомогло стримати варварів на весь час правління узурпатора, проте, у того ж автора написано, що, коли новий імператор Іраклій зійшов на престол, він знайшов європейські провінції Візантії повністю розграбованими варварами³.

Отже, хоч про час правління Фоки ми не можемо сказати чогось однозначного, але вже у 611 р., тобто на другий рік царювання імператора Іраклія, за свідченнями Павла Диякона, слов'яни розграбували разом з аварами та лангобардами Істрію⁴. Також, за наданою Ісідором Севільським інформацією, на початку його царювання, склавінами була захоплена Греція⁵. З цього часу слов'янські набіги досягають свого апогею.

Так в 615 р. вони переходять на новий рівень. За даними «Чудес св. Дмитра Солунського», вони доповнюють свої вже традиційні набіги на європейські провінції Візантії ще й морськими походами, розграбувавши велику кількість островів навколо Греції. Проте, на цьому вони не зупинилися. У тому ж році, вони намагаються взяти Фессалоніки з моря, але спроба закінчилася невдачею. Проте, вона є дуже цікавою тим, що слов'янські воїни прихопили з собою свої сім'ї, які чекали закінчення битви⁶. За свідченнями джерела, головною метою цього походу було захоплення міста для подальшого поселення у ньому⁷. Також тут повідомляється про новинку в облоговому інвентарі слов'ян. Так, згідно з цим джерелом, варвари навчилися будувати спеціальний тент на своїх човнах для захисту від ворожих снарядів, який ромеї називали вірсами⁸.

¹ Вернадский Г. В. Древняя Русь. Тверь: ЛЕАН, 1996. С. 210.

² Феофан Исповедник. Летопись от Диоклетиана... С. 220.

³ Там само. С. 242-243.

⁴ Paul the Deacon. History of the Langobards. Philadelphia: The department of History, university of Philadelphia, 1907. P. 167.

⁵ Исидор Севильский. Пространная хроника. // Свод древнейших письменных известий о славянах. М.: Восточная литература, 1995. Т. 2. С. 355.

⁶ Чудеса св. Дмитрия Солунского... С. 125-133 (II, 1)

⁷ Там само. С. 127. (II, 1)

⁸ Там само.

Після всього вище сказаного, очевидно, виникає питання: а завдяки чому, саме з цього часу, у слов'ян з'являється можливість робити військові операції на морі. На думку О. В. Іванової, навряд чи ці човни будувалися і були доставлені з району Подунав'я. Скоріш за все, слов'яни, на цей час, вже міцно закріпилися на завойованих у імперії землях на Балканах, а головними відправними точками для цих походів стали гирла рік Вардар та Струма¹.

В 617 р. з'являються дані про те, що персидський Шах Хосров II робив спробу домовитися зі слов'янами про спільну облогу Константинополя², а вже через рік, останні знову напали на Фессалоніки. В цей раз вони змогли заручитись допомогою авар, пообіцявши їхньому кагану те, що бій буде легким, так як всі околиці розграбовані, а саме місто переповнене біженцями. Кочовики виступили взявши з собою війська усіх завойованих ними народів. Варвари штурмували місто 33 дні за допомогою різних машин для ведення облоги, але безуспішно. Каган вирішив відступити, прихопивши з собою відкуп від жителів Фессалонік³.

Після чергового невдалого походу на дане місто, слов'яни знову повертаються до морських походів. Так, за свідченнями Фоми Пресвітера, у 623 р. від їхнього нападу знову потерпають острови, у тому числі і Крит⁴.

Рівно через три роки, слов'янські загони прийняли активну участь у головній події першої половини VII ст., яка вирішувала усю подальшу долю Візантійської імперії, як держави: в облозі Константинополя військами персидського шаха Хосрова II, в якій, також, приймали участь і авари⁵, які грубо порушили договір укладений з Іраклієм⁶.

¹ Іванова. О. В. Чудеса св. Дмитрия Солунского. Комментарий. // Свод древнейших письменных известий о славянах. М.: Восточная литература, 1995. Т.2. С. 194.

² Феофан Исповедник. Летопись от Диоклетиана... С. 235.

³ Чудеса св. Дмитрия Солунского... С. 135-143. (II, 2)

⁴ Thomas Presbyter. Annales. // Anecdota Syriaca. Lugduni Batavorum: Brill, 1862. V.1. P. 115.

⁵ Пасхальная хроника. / пер. А. А. Самуткиной. СПб.: Алетейя, 2004. С. 77

⁶ Патриарх Никифор. Краткая история со времени после царствования Маврикия. // Творения святых отцов в русском переводе. Свято-Троицк: Сергиева лавра, Т. 65. 1904. С. 391.

Згідно з планом нападаючих, штурм міста мав йти одночасно у двох місцях. Авари мали перелізти через стіни за допомогою численних машин для ведення облоги. Слов'яни ж, у свою чергу, мали штурмувати столицю зі сторони моря, на своїх моносилах¹. Перси ж стояли всім своїм військом на азійській частині Босфору. Очевидно, що вони не могли переправитися, так як у візантійців була явна перевага на воді. Це підтверджується тим, що, під час активної фази штурму, ромеї повністю розбили варварський флот², а потім зробили це ще раз, коли слов'янські човни відправилися за персами³. Цікаво, також, відзначити те, що Патріарх Нікіфор повідомляє про жінок, які брали участь в битві серед слов'янських воїнів⁴. Після такого провалу, аварський каган наказав відступати⁵.

Отже, битва за Константинополь закінчилася перемогою візантійців. Ця подія, без сумніву, мала велике значення для всього ромейського суспільства. Битва за столицю залишила навіть свій слід у тогочасній літературі. Візантійський поет Георгій Пісида, який мав можливість спостерігати за облогою власними очима, присвятив цій події свою поему⁶.

Після цієї масштабної битви, у джерелах зустрічається лише одна замітка, щодо слов'янських походів на Візантію першої половини VII ст. Так, Павло Диякон повідомляє про набіг у 642 р. на південні береги Італії⁷. Таким чином завершується черговий етап у слов'яно-візантійських відносинах.

Отже, друга половина VI – перша половина VII ст., характеризуються тим, що саме у цей час, слов'яни становляться не просто якимось там розбійниками, які турбують прикордонні землі Візантії, а реальною силою, з якою треба

¹ Феодор Синкелл. О безумном нападении безбожных аваров и персов на богохранимый Град и об их позорном отступлении благодаря человеколюбию Бога и Богородицы. // Свод древнейших письменных известий о славянах. М.: Восточная литература, 1995. Т. 2. С. 85

² Патриарх Никифор. Краткая история... С. 392.

³ Пасхальная хроника... С. 79.

⁴ Патриарх Никифор. Краткая история... С. 392.

⁵ Пасхальная хроника... С. 79.

⁶ Георгий Писиды. Аварская война. // Свод древнейших письменных известий о славянах. М.: Восточная литература, 1995. Т. 2. С. 66-71.

⁷ Paul the Deacon. History of the Langobards... P. 198-199. (IV, 44)

рахуватись, хоч і майже повністю залежною від аварів. По-перше, це підтверджується тим, що самі ромеї починають приділяти їм набагато більше уваги: наприклад, з'являються ті ж самі військові трактати, де доволі докладно описані слов'янська військова справа і побут. По-друге, змінюється сам характер походів. Тепер, вони стають масштабнішими та більш націленими на завоювання місць для поселення, в тому числі і великих міст, як Фессалоніки.

2.3 Політика Візантійської імперії щодо слов'янських поселенців у другій половині VII ст.

З другої половини VII ст. характер слов'яно-візантійських відносин змінюється, що обумовлено закінченням міграції перших на землі імперії¹. Дунайський кордон вже давно прорваний, а варвари заповнили собою майже всі Балкани. Саме тому, імперія переходить до політики підкорення прибульців. Останні ж, у свою чергу, намагаються усіма силами зберегти свою незалежність.

Першу спробу приписують Константу II², який покорив та підчинив слов'ян у Македонії в 658 р³. Проте, згодом, вони знову виступають проти імперії. Так, за даними «Чудес св. Димитра Солунського, слов'яни, що жили поблизу Фессалонік, дотримувалися миру лише для видимості, а вождь рінхінів Первуд мав проти міста злі наміри. Дізнавшись про це, імператор наказав схопити Первуда, що і було зроблено. Дізнавшись про долю вождя, рінхіни і стрімонці зажадали його звільнення. Констант II, зайнятий війною з арабами, дав обіцянку повернути вождя після бойових дій. Однак, Первуд спробував втекти, але невдало. Він був знову схоплений, а потім взагалі страчений. Тоді

¹ Науменко В. Е. К вопросу о статусе славянских «Архонтий» Македонии и Греции в «Темные века». // Россия и мир: панорама исторического развития: сборник научных статей, посвященный 70-летию исторического факультета Уральского государственного университета им. А. М. Горького. Екатеринбург: НППП Волот, 2008. С. 184.

² Наследова Р. А. Вторжение славян и их расселение... С. 352.

³ Феофан Исповедник. Летопись от Диоклетиана... С. 255

рінхіни, стрімонці і сагудати виступили проти Візантії об'єднаними силами у 675 р. Протягом двох років вони тримали Фессалоніки в блокаді: стрімонці діяли в районах, прилеглих до міста зі східного і північного боку, а рінхіни і сагудати - з західного і в примор'ї. У 677 р. слов'яни взяли в облогу місто, причому без участі стрімонців, але з драгувітами. Втративши при облозі багатьох своїх вождів, варвари змушені були відступити. Проте, вони продовжували нападати на візантійські селища, а восени того ж року знову взяли в облогу Фессалоніки, але і вдруге у них нічого не вийшло. Через три роки рінхіни разом зі стрімонцями починають займатись піратством на території Мармурного моря, атакуючи візантійські кораблі. Імператор відправив проти них військо, але варвари засіли в укріплених місцях, чекаючи на допомогу інших слов'янських вождів. Подальший хід війни нам невідомий, крім того, що був заключений мир¹.

Проте, мир з македонськими слов'янами тривав не надто довго. За свідченнями Патріарха Нікіфора² і Феофана Сповідника³, Юстиніан II вже у 687 р. пішов проти них у похід. Розбивши варварів, імператор переселив їх в Опсикій, де ті почали проживати⁴. Цей факт також підтверджуються і сфрагістикою. Так, в Опсикії була знайдена печатка, яка належала іпату слов'янських рабів⁵. Дана пам'ятка є останньою згадкою про слов'ян у джерелах в контексті нашої теми.

Отже, у якості висновку, можна сказати, що друга половина VII ст. характеризується закінченням слов'янської міграції на територію Візантії. Варвари міцно осідають на захоплених землях, а імперія, у свою, чергу, переходить до політики реінтеграції цих територій та перетворення прибульців на її васалів. Явне небажання слов'ян втрачати власну

¹ Чудеса св. Дмитрия Солунского... С. 145-167. (II, 4)

² Патриарх Никифор. Краткая история... С. 408.

³ Феофан Исповедник. Летопись от Диоклетиана ... С. 267.

⁴ Патриарх Никифор. Краткая история... С. 408.

⁵ Литаврин Г. Г. Печать с упоминанием славян, проживающих в Вифинии. // Свод древнейших письменных известий о славянах. М.: Восточная литература, 1995. Т.2. С. 218.

незалежність та підчинятись Візантії, призвело до серії конфліктів з ромеями, з яких останні вийшли переможцями.

2.4 Слов'янська колонізація Балкан: соціально-політичний аспект проблеми.

У другій половині VI-VII ст. у соціально-політичному устрою слов'янських племен відбуваються значні зміни. З 560 рр. у джерелах починають фіксуватися імена слов'янських вождів. Першим таким свідченням часто вважають працю Псевдо-Кессарія, де він повідомляє нам про різноманітні звірські традиції склавів, серед яких було і вбивство своїх начальників. Г. Кардарас вважає, що ці свідчення взагалі не можуть використовуватися для вивчення історії слов'ян, так як вони просто переповідають поширені міфи про варварів¹. Першими ж точними свідченнями ми можемо вважати інформацію наданою Менандром Протектором. Мова йде про вже відоме посольство антів до аварів. Окрім того, що Менандр нам пише про те, що це антські ватажки відправили посла Мезаміра, також цікава сама його особистість. Там говориться, що він має дуже великий вплив на антів. Цікаво також те, що там називається його батько – Ідарізій, який теж напевно був вождем. Цю інформацію можна інтерпретувати як передачу свого статусу від батька до сина, що могло б означати те, що вони були не просто військовими керівниками. Проте, Мезамір скоріш за все ще не зайняв місце батька, про що як раз таки свідчить факт відправки його у якості посла, але ці дані цілком можуть нам надавати право думати про формування племінної аристократії у антів². Думки про те, що Мезамір був представником якоїсь знатної родини, проте з функціями вождя-жерця, притримується і М. М. Казанський³. І знову ж таки, сам факт переговорів вказує на наявність організованих політичних

¹ Kardaras G. A re-approach of Procopius' ethnographic account on the early Slavs. // Byzantina Symmeikta. Athens: National Hellenic research foundation, 2017. Т. 27. Р. 242.

² Менандр Протектор История... С. 324-325. (Фр. 6).

³ Казанский М. М. О военной организации славян в V-VII веках: вожди, профессиональные воины и археологические данные. // Stratum Plus. Кишинев: Университет «Высшая антропологическая школа», 2019. № 5. С. 16.

сторін. Можливим першим відомим нам склавінським вождем був згаданий у Менандра Протектора Даврит. Історик повідомляє нам, що він і склавінські вельможі у 578 р. відмовилися платити данину аварам¹. Проте, як ми бачимо, автор не надає ніяких даних ким міг би бути цей Даврит. Що він мав під словом «вельможі» теж до кінця не зрозуміло. Набагато ясніші справи зі свідченнями Феофілакта Сімокатти. Це вже відома розповідь про каральний похід Пріска, де фігурують вожді Ардагаст та Мусокій. Тут, про те що вони не просто військові керівники свідчать те, що у першого є своя «країна», а другого називають «царем» і у нього є піддані².

Отже, як ми можемо бачити, кінець VI ст. став по суті революційним у соціально-політичному устрою слов'ян. Особливо це стосується склавів. З антами тут на наш погляд все більш менш зрозуміло. Ми вже описували у минулому розділі причини їхньої більшої організованості. Після 545 р. вони потрапляють у сферу впливу візантійської цивілізації. Гарно про це може свідчити те, що син, одного із ромейських воєначальників антського походження Дабрагеза, носив ім'я Леонтій, яке є явно грецьким. Навіть цілком можливо, що вони обидва були християнами³. Даний факт може бути пов'язаний з тим, що тільки з появою аварів у Подунав'ї на склавінські племена починає поширюватися зовнішній вплив. Одразу ж тут напевно виникне питання, а як же сусідство з розвиненою візантійською цивілізацією? Явно вона стала тим каталізатором, як це, наприклад, вважає П. В. Шувалов⁴. Ми думаємо, що саме по собі сусідство у цьому випадку майже нічого не означає. Ступінь же контактів між склавів та Візантією була явно недостатньою. У іншому випадку, просто кажучи виходить те, що склавів буквально декілька разів сходили в успішні походи і це призвело до стрімкого

¹ Менандр Протектор История... С. 324-325. С. 434 (Фр. 50)

² Феофилакт Симокатта. История... С. 143-147 (VI - IX).

³ Левинская И. А. Тохтасев С. Р. Агафий Миринейский. Комментарий. // Свод древнейших письменных известий о славянах. М.: Восточная литература, 1994. Т.1. С. 308.

⁴ Шувалов П. В. Славянское общество дунайского периода (469-604). // Социогенез и культурогенез в историческом аспекте. Материалы методологического семинара ИИМК АН СССР. СПб.: ИИМК АН СССР, 1991. С. 37.

розвитку соціально-політичного устрою. Візьмемо у приклад ті ж самі германські племена. Відомо, що у перший раз вони зіткнулися з більш розвиненою цивілізацією, тобто Римом, у 102 р. до н.е. у битві при Аквах Секстієвих, де Гай Марій розгромив військо тевтонів¹. Перші відомості про соціально-політичний устрій германців з'являється майже через 50 років після цієї події. Гай Юлій Цезар у своєму творі пише, що головним органом у германців є народне зібрання, яке, у випадку війни, вибирає воєначальника². Цей опис дуже нагадує слов'янську спільноту першої половини VI ст. Про кардинальні зміни у германців повідомляється через більше ніж 100 років у Тацита: «Царів вони обирають з найбільш знатних, вождів - з найбільш доблесних. Проте, і царі не володіють у них безмежною і безроздільною могутністю, і вожді правлять над ними...»³. Отже, як можемо бачити, шлях германців від родової общини до спільноти з племінною аристократією зайняв більше ніж сто років. Причому це були сто років доволі активних контактів. Тому соціально-політичний розвиток германських племен одним тільки сусідством з Римом пояснити ніяк не можна.

З усього вище написаного постає питання: яким же чином склав'янам вдалося так швидко перейти на новий рівень організації? Ми пов'язуємо це з аварською гегемонією. Цей вплив, за весь час їх відношень, був настільки значним, що навіть напряду відбився у джерелах. Так, Костянтин VII Багрянородний у своєму трактаті «Про управління імперією» пише: «...вони знайшли слов'янські беззбройні племена, які називаються також аварами»⁴. Хід бойових дій ми вже детально описували у минулих підрозділах і говорили про те, що склав'яни складали в них основу аварської армії. Особливо це

¹ Плутарх. Сравнительные жизнеописания. / пер. М. Е. Грабарь-Пассек, С. П. Маркиш. М.: АН СССР, 1963. Т. 2. С. 76-77 (XVIII).

² Гай Юлий Цезарь. Галльская война. // Записки Юлия Цезаря и его продолжателей о галльской войне, об александрийской войне, об африканской войне. / пер. М. М. Покровского. Москва-Берлин: Директ-Медиа, 2020. С. 145 (VI, 23)

³ Тацит. О происхождении германцев и местоположении Германии. // Сочинения в двух томах. Л.: АН СССР, 1969. Т. 1. С. 356. (VI).

⁴ Константин VII Багрянородный. Об управлении империей / пер. Г. Г. Литаврина, А. П. Новосельцева. М.: Наука, 1991. С. 111 (29).

стосується штурму укріплень та міст. П. Хізер при цьому відмічає, що авари у цьому процесі діяли більш-менш схоже на гунів, так як їхня міць теж залежала від покорених племен. Саме тому, вони намагалися зберігати свій авторитет будь-якими способами. Гарними прикладами він вбачає невдалі облоги Сірмія та Константинополя¹. Так, у першому випадку Баян прямим текстом вимагав у візантійців хоча б відкупитися від нього, щоб він не втратив обличчя перед підлеглими народами². У другому, під час невдалого штурму, аварський каган наказав вбити слов'ян, що покинули поле битви³.

Встановлення контролю над іншими народами передбачає те, що повинні бути управляючі люди на місцях. У цьому випадку, нам здається дуже цікавою думка Г. В. Вернадського, що авари цілком могли б підкорити якусь частину антів. Внаслідок цього, декотрі їхні вожді стали васалами кагана, яких він поставив у главі склавінських общин, щоб краще їх контролювати. Він пояснює це тим, що до 602 р. візантійські історики не ділили слов'ян на антів та склавінів, а усі вожді носили антські імена⁴. Слід сказати, що, на нашу думку, саме пояснення цього не вірне. Візантійські історики майже не згадували антів окремо просто тому, що вони на них не нападали, так як був заключений договір. Що ж до імен, то ніде нема свідчень про те, що той же Мусокій це антське ім'я. Ми же можемо пояснити це тим, що у антів хоч і було якесь політичне об'єднання, це явне явно щось не на рівні створеного готами, а авари повністю доби́ли всілякі сподівання на це. Саме тому, цілком можливе підкорення аварами частини антських племен. Тут Ф. Курта цілком справедливо відмічає: «Ні Хлодвіг, ні Теодеріх не виникли серед слов'ян, щоб зібрати свої розрізнені громади в державу і спробувати створити симбіоз з греко-римською цивілізацією Візантії. Будучи нездатними до самоорганізації на державному рівні, слов'яни не могли уникнути завоювання готами, гунами або аварами, які таким чином усунули будь-яку аристократію, яку могли

¹ Хизер П. Великие завоевания варваров... С. 590-591.

² Менадр Протектор. История... С. 388-391 (Фр. 27).

³ Пасхальная Хроника... С. 79.

⁴ Вернадский Г. В. Древняя Русь... С. 205

розвинути слов'яни»¹. Ф. І. Успенський також висловлював схожі думки щодо цього: «...візантійський вплив виразився в далеко інакшому та в іншому порядку, ніж романський. Слов'янські племена не стерли візантійської держави, не знищили імперії, як це зробили західні народи з Римом, і замість періоду утворення державності на руїнах імперії обмежилися протягом 300-річного періоду спробами злиття з імперією...»².

У цьому випадку інтерес представляє так звана «державка» Само. За «Хронікою Фредегара» вона була утворена франкським купцем по імені Само, який повів слов'ян на боротьбу проти аварів десь у 623/624 р., а ті, у свою чергу, вибрали його своїм правителем, що правив ними 35 років³. Після його смерті, це утворення, судячи з усього, одразу ж розпалося. Щодо його кордонів, то тут точних даних нема. Скоріш за все, воно було розміщено десь у Середньому Подунав'ї⁴. А це доволі далеко від візантійської сфери впливу. Отже, цілком можна стверджувати, що утворення «державки» Само це повністю «заслуга» аварів, які, згідно з тією ж «Хронікою Фредегара», усіляко гнобили слов'ян⁵. Також доволі цікавим моментом тут є те, що Само за етнічною приналежністю франк. Цей факт теж дуже добре міг би доповнити політичну неспроможність слов'ян. Це ще при тому, що після його смерті «державка» розпадається.

Створення ж «державки» Само дуже гарно свідчить про консолідуючу функцію авар. Ми вже трохи вище писали про Даврита і склавінських вельмож, які відмовилися платити данину аварам, внаслідок чого між обома сторонами почався збройний конфлікт⁶. Так П. В. Шувалов вважає, що нижньодунайські слов'яни змогли зберігти відносну самостійність⁷. Цілком можливо, що авари

¹ Curta F. Making of Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region c. 500-700. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. P. 311.

² Успенский Ф.И. История Византийской империи... С. 674.

³ Хроника Фредегара. // Свод древнейших письменных известий о славянах. М.: Восточная литература, 1995. Т. 2. С. 367.

⁴ Седов. В. В. Славяне: историко-археологическое исследование. М.: Языки славянской культуры, 2002. С. 243-244.

⁵ Хроника Фредегара... С. 367.

⁶ Менандр Протектор. История... С. 465 (Фр. 67).

⁷ Шувалов П. В. Проникновение славян на Балканы. // Основы Балканского языкознания. СПб.: Наука, С. 16.

зміogli підкорити тільки частину проживаючих там склавiнiв. У джерелах про це може свiдчити невдоволення кагана, що ромеї хочуть пiйти у похiд проти слов'ян на Дунай¹. Судячи з цього, аварський правитель явно розглядав нижньодунайські землі як свою вотчину. Якби там не було, це взагалі ніяк не вiдмiняє саме консолiдуючої ролі аварiв. Скорiш за все, нижньодунайські слов'яни переважно були пiдвергнуті саме цьому впливу.

Також, доволі цікаво вiдзначити можливість і культурного впливу аварiв на слов'ян. Так, Михайло Сирiєць повiдомляє, що пiд час свого набiгу в Грецію склавiни вiдвезли на возах священні сосуди і киворії з зруйнованих церков. Однак, в Коринфi один з їхнiх воєначальникiв взяв великий киворій і, використовуючи його як намет, зробив своїм житлом². На думку Ф. Курти, цей склавiн мiг наслiдувати кагана аварiв³, який сидiв на троні пiд балдахiном, приймаючи посольства з Константинополя⁴.

Останніми ж вождями, що згадуються у письмових джерелах є, Пiрогаст, Хацон та Первуд. Перший у 595 р. стояв у главi вiйська варварiв, яке грабувало Фракію. Там Феофілакт Сiмокатта прямо називає його главою племенi⁵. Другий у 615 р. командував морським штурмом Фессалонiк⁶. Третій вже вiдомий нам вождь рiнхiнiв Первуд. Вiн цікавий тим, що «Чудеса св. Дмитра Солунського» повiдомляє те, що вiн носить вiзантійський одяг і розмовляє грецькою мовою⁷. Цей момент як раз пiдтверджує вище наведені слова Ф. I. Успенського. Приблизного з цього часу можна розпочинати вiдлiк «спроб злиття з імперією», внаслiдок втрати широкого впливу авар на слов'ян. Першим серйозним ударом по їхній гегемонії, на думку В. В. Сєдова, як раз і стало створення «держави» Само⁸. Облогу Константинополя 626 р., на нашу думку, можна вважати теж

¹ Феофилакт Симокатта. История... С. 144. (VI, 6).

² Michel le Syrien. Chronique. / par Chabot J. B. Paris: Ernest Leroux, 1901. Т. 2. С. 362. (X, 21)

³ Curta F. Making of Slavs. History and Archaeology... Р. 318.

⁴ Менаандр Протектор. История... С. 465 (Фр. 67).

⁵ Феофилакт Симокатта. История... С. 157. (VI, 4).

⁶ Чудеса св. Дмитрия Солунского... С. 125-133 (II, 1)

⁷ Там само. С. 147 (II, 4).

⁸ Седов. В. В. Славяне: историко-археологическое исследование... С. 245.

переломною точкою. Після цього, ми ніде не зустрічаємо свідчень про спільні аваро-слов'янські походи. Скоріш за все, хоча б частина племен звільнилась від аварської влади, внаслідок втрати ними свого авторитету. Історія про Первуда як раз таки це може підтвердити.

Отже, ми бачимо, що друга половина VI-VII ст. стали по суті революційними для розвитку суспільно-політичного устрою слов'ян. У ході дослідження, ми прийшли до висновку, що головним каталізатором цього виступили зовнішні сили. Насамперед, це авари, які по суті підкорили на деякий час слов'ян і на декілька десятиліть майже повністю відгородили їх від впливу візантійської цивілізації. Головна їх роль полягає у тому, що вони порушили природний хід формування і розвитку племінної аристократії. Стосується ж це переважно лише тільки склавінів. Для антів вже було занадто пізно, так як вони були більш розвинені і у них почався процес «злиття» з імперією, який авари перервали. У склавінів він починається лише з другої половини VII ст., коли вони міцно утвердилися безпосередньо на візантійській частині Балкан.

Щодо загального висновку, то період другої половини VI-VII ст., став важливим випробуванням для Візантії. Він показав усю неспроможність імперії організувати ефективну оборону на придунайському кордоні від полчищ варварів, серед яких, не остання роль належала слов'янським племенам.

Першою причиною можна назвати те, що, у цей час, тиск, на Візантію став набагато більшим, аніж це було раніше. Пов'язано ж це як із розвитком у слов'ян військової справи, в тому числі і з появою у них необхідного інвентарю для ведення облоги, що дозволило їм брати штурмом міцно укріпленні візантійські міста, та появою у регіоні ще однієї сили: авар. Кочовики у короткий час змогли перетворитися на важливого політичного і військового опонента як для ромеїв, так і для слов'ян. Для останніх вони мали дуже велике значення, так як вони були змушені пійти на союз з аварами. Проте, такі дії, лише підсилили слов'янську експансію на Балканський півострів. Не без допомоги авар вони нападають на

добре укріпленні міста, в тому числі Фессалоніки, і, навіть, приймають участь в облозі Константинополя.

Головна ж заслуга авар, окрім прориву дунайського лімесу, на нашу думку є те, що вони прискорили розвиток суспільно-політичного устрою слов'ян. Саме у цей період ми починаємо фіксувати вождів, які мають свою власну землю та підданих. Ми вважаємо, що цей вплив міг відбуватися трьома шляхами. Перший полягає у тому, що авари виконували роль зовнішньої загрози, яка просто змушувала слов'ян краще організовуватися, бо явно нікому не сподобається іноземне панування над собою. Другий шлях – це об'єднання слов'ян під аварської владою. Він передбачає те, що аристократія могла бути штучно створена завойовниками. Тут слід сказати, що це не означає, що вони виділяли саме знать. Проте, напевно ж, їм були потрібні якісь керівники слов'янського походження, які згодом перетворилися на вождів. Останній ж шлях передбачає культурний вплив аварів, про який ми знаходимо зовсім трохи свідчень, але не треба зовсім виключати його наявність. Отже, поява аристократії звичайно ж зробила слов'ян більш організованими, що дозволило виконувати більш складні військові операції і приступити до масової колонізації Балкан. У підсумку це призвело до того, що слов'яни почали проживати окремими організованими групами на колишніх територіях імперії. Саме тому, візантійці були змушені якось з ними взаємодіяти через вождів.

Другою причиною невдач імперії є явна низька організація військ на Балканах. Це пов'язано з тим, що Візантія, в цей час, на сході мала ще більш грізного супротивника в обличчі Сасанідської імперії. Через це, ромеї мали тримати більшість своїх військ там для боротьби з нею. Слід, також, відзначити, що у перервах між війнами з Сасанідами, ініціатива одразу ж переходила до рук візантійців, про що свідчать авантюрні походи Пріска та Петра за наказом Маврікія у землі варварів. Хоч вони і закінчилися явно не так, як задумувалися спочатку, проте, вони є дуже показовими у тому плані, що у ромеїв було достатньо сил навіть для наступальних операцій проти слов'ян, але як писалося

вище, вони майже завжди були зайняті іншим ворогом. Все це призвело до катастрофічних для ромеїв наслідків. Була втрачена велика кількість територій у європейській частині, а ті, що залишились, були повністю розграбовані, або ж зазнавали постійних нападів, як, наприклад, Фессалоніки. Усі ж захоплені землі, були заселені варварами. Захоплення цих земель відкрило слов'янам вихід до Середземноморського басейну, що дозволило їм займатися піратством у цьому регіоні та нападати на численні острови та південне узбережжя Італії. Також, це призвело і до нового витка конфліктів. Справа в тому, пріоритетною ціллю імперії стає відвоювання свої колишніх володінь, чим вона і займалася усю другу половину VII ст.

ВИСНОВОК

Отже, у ході нашого дослідження були розглянуті письмові, археологічні, та сфрагістичні види джерел, які надали основний пласт інформації, щодо слов'яно-візантійських відношень у VI-VII ст. Крім того, нами була проаналізована історіографія, що стосується даної теми. Це дозволило познайомитись нам з думками різних авторитетних вчених, які відносяться до тієї, чи іншої проблеми в контексті взаємовідношень давніх слов'ян та Візантії у VI-VII ст. Завдяки даним заходам, нам вдалося детально розглянути тему роботи та зробити відповідні висновки.

Перш за все, щоб краще розуміти контекст подій, ми розглянули проблему появи слов'ян на придунайському кордоні Візантійської імперії. Було взято за основу дві точки погляду щодо цього. Перша стосується VI ст., друга ж – V ст. Точки зору, які наполягають на ще більш ранній даті, не знаходять ніякої підтримки у науковому колі. На нашу ж думку, більш прийнятним є все ж таки VI ст. Ця точка зору має у своє підтвердження найбільшу кількість аргументів. По-перше, це звичайно ж твори Йордана та Прокопія Кесарійського. Вони першими повідомляють нам про появу слов'ян у Подунав'ї. Проаналізувавши археологічні джерела, ми приходимо до висновку, що вони цілком співпадають з тим ареалом розміщення, який наявний у працях вище зазначених авторів. Датуються ж вони, як і письмові, теж VI ст. Друга ж точка зору має лише два непрямих свідчення у творах Пріска Панійського та Йордана. Ми вважаємо, що вони дійсно можуть свідчити про появу слов'ян на території Подунав'я у V ст. Хоча, слід зазначити, що тут нема сто відсоткових гарантій з цього приводу. Цей висновок заснований лише на даних лінгвістичних досліджень, які проводилися зі свідченнями наявних у цих джерелах. Якщо ж все ж таки прийняти цю інформацію, вона ніяким чином не підтверджує саме масового переселення сюди слов'ян у V ст. Це цілком могли бути якісь окремі групи, які входили до свити вождя гунів Аттіли. Міграція цілих народів явно залишила хоча б якісь археологічні підтвердження. Та і із Візантією, на нашу думку, слов'яни тоді

вступили б в активні контакти раніше, а не у середині VI ст., як це сталося за підсумком. Отже, можна стверджувати, що початок VI ст. характеризується поступовим переміщенням людських мас слов'ян все ближче до придунайських кордонів імперії. Про безпосередній контакт між слов'янами та Візантією, у якості політичних сил, в даний час говорити ще рано, так як свідчення щодо цього повністю відсутні.

Після цього, ми вже безпосередньо перейшли до реконструкції самих відносин. Якщо говорити загалом, то зносини між обома сторонами були вкрай конфліктними та войовничими, за винятком лише деяких, зовсім небагатьох епізодів. Одразу ж постає питання про причини та суть відношень такого характеру. Щодо слов'ян, то їхні причини з плином часу змінювалися. Спочатку це були просто походи з метою пограбунку, потім переселення, а під кінець це спроби зберегти свою незалежність. Візантійська імперія як і будь-яка держава, звісно, не збиралася миритись з нападами на власні землі і, за лише одним виключенням, не видавала варварам власні території для поселення, так як, напевно, добре розуміла сумний досвід Західної Римської імперії, який вона могла з легкістю повторити. Отже, ромеї починають давати активний збройний опір слов'янам, які наступали зі сторони Дунаю, але не завжди успішний. Основними причинами невдач, як вдалося дізнатися, по-перше, стала явна низька боєздатність військ на Балканах. Справа в тому, що в той час, ромеї мали також вести війни проти більш серйозних противників в інших регіонах. Це гарно підтверджує історії про Хільбудія і Пріска та їхня здатність проводити наступальні операції у періоди відносної стабільності. По-друге, важливою причиною стало відносне небажання ромеїв воювати. Про це переконливо свідчить відказ візантійських воєначальників вступати зі слов'янами у бій в 548 р., та солдатськими бунтами, під час каральних експедицій в 594 та в 602 рр.

Отже, характер відношень між сторонами був доволі неоднорідним та дещо змінювався з плином часу, що обумовлено багатьма причинами. Саме тому, слов'яно-візантійські відносини у VI-VII ст. можна розділити на декілька етапів,

кожний з яких має свої власні особливості. Перший тривав з 527 р., коли анти вперше здійснюють похід. Тут також слід відзначити, що щодо дати є і інші точки зору. Думки щодо пошуку слов'ян під іншими іменами, як наприклад гети у 517 р., не мають особливого сенсу. На нашу думку, Прокопій явно описав би цю подію, враховуючи те, як детально він розповідає про слов'ян. Окрім того, він цілком міг з ними пересікатися у армії Велізарія. Проте, окремі представники слов'ян все ж таки могли нападати у складі армій інших народів, що ми, наприклад, бачимо і значно пізніше, але це не відкриває початок їх самостійних відношень з Візантією. Думки ж Ф. І. Успенського щодо 519 р. більш аргументовані. Проте, ми вияснили, що загалом приймається призначення стратігом Фракії Германа, який відбив цей перший напад антів, саме у 527 р. Отже, логічно, що і напад відбувся тоді. Якщо ж говорити безпосередньо про сам етап, то для нього, в основному, характерні швидкі напади варварів на маленькі ромейські поселення з метою захоплення здобичі. На противагу цьому, імператор Юстиніан майже одразу намагається організувати оборону, відбудовує форпости на Дунаї та домовляється про союз з антами. Проте, попри все, позитивного результату такі дії не мали. Сили імперії були сильно розосередженні на двох великих фронтах з готами та персами. Ще й почала вирувати чума. Слов'яни буквально спустошують придунайські землі імперії. Під сам кінець, характер набігів дещо змінюється. Вони стають більш успішними, а самі ж варвари настільки починають почувати себе господарями положення, що доволі вдало нападають на укріпленні міста. Крім того, варварами було здійснено успішну спробу перезимувати на захоплених у Візантії територіях. Проте, поки що, про масову міграцію у даний час говорити не можна. На сам же кінець, цей етап характеризується не тільки ворожими стосунками, але і дружніми. Як вже зазначалося вище, анти стали союзниками імперії, і, крім того, представники різних слов'янських племен брали участь у війнах Візантії в якості найманців. Закінчується ж даний етап на війні 550-551 рр., після якої наступило доволі тривале затишшя. Головні ж особливості даного етапу, на нашу думку, полягають у соціально-політичному розвитку слов'ян. Ми вияснили, що

серед них не було якогось великого об'єднання. Жили ж вони окремими невеликими локальними групами. Саме тому, набіги по своєму масштабу були досить невеликими. Загони склалися максимум з кількох тисяч чоловік. Отже, і про переселення на візантійські землі в цей час ще й не можна говорити. Слов'яни просто не змогли б організуватись для такого масштабного дійства. Та й дунайський лімес ще не був повністю прорваний. Проте, тут також слід сказати, що анти все ж таки були більш організованими, про що свідчать їхні самостійні походи на Візантію за 20 років до склавінських та факт переговорів з Візантією, який своєю наявністю доказує існування хоч якоїсь політичної організації. Ми можемо пояснити цю різницю тим, що анти раніше за склавів були підвергнуті впливу більш розвинених народів.

Наступний етап починається з розграбування слов'янами Фракії у 576 р. Проте, слід сказати, що цей етап, мав важливу передумову: поява авар на Балканах. Прибульці в короткий час змогли стати вагомою силою у регіоні та підчинити більшість слов'янських племен. Внаслідок цього, більшість подальших походів були спільними, де провідна роль належала аварам. Проте, не дивлячись на часткову втрату своєї незалежності, слов'яни, за цей етап, змогли стати грізним ворогом для імперії. Про це, по-перше, свідчить збільшення масштабу набігів: напади на великі міста, в тому числі і Константинополь, піратство в Егейському морі та великий потік мігрантів на завойовані землі. Внаслідок цього, від Візантійської імперії було відторгнено велику кількість територій на Балканському півострові, а їх етнічний склад дуже сильно змінився, за рахунок прийшлого елементу. По-друге, гарним свідченням є більш серйозне ставлення ромеїв до даної проблеми, яке полягає в детальному описі слов'янської військової справи у воєнних трактатах та організації каральних походів у землі ворога. Якщо говорити про причини посилення натиску слов'ян на Візантійську імперію, то їх, загалом, можна виділити дві. Перша з них, це звичайно союз з аварами, який хоч і був вимушений, але він надав можливість проводити більш масштабні військові операції. Друга ж, у свою чергу, полягає у розвитку

військової справи слов'ян, у тому числі облогової, внаслідок отримання бойового досвіду впродовж минулих воєнних акцій. Третя обумовлена різким розвитком соціально-політичного устрою. У слов'ян з'являються вожді, що також вплинуло на розвиток військової організації і дозволило приступити до масового переселення. На нашу думку, це пов'язано саме з аварським впливом на слов'ян. Перш за все, підчиняючи окремі групи, вони об'єднували їх між собою. Скоріш за все, вони ставили над ними свої ставлеників. По-друге, авари виконували і консолідуючу роль у якості загарбника, ярмо якого слов'яни намагалися скинути. Про що свідчить створення тієї ж «держави» Само. Ну і на сам кінець, цілком можливий і культурний вплив. Проте, все це більш актуально для склавінів. Анти, через свою розвиненість вже приступили до процесу «злиття» з імперією. Це підтверджує історію про Дабрагеза та Леонтія. Проте, цілком можливо що частина антів була завойована аварами, так як, все ж таки, вони не мали якогось єдиного великого політичного об'єднання. Закінчується же цей етап набігом на південну Італію у 642 р.,

Останній триває до кінця VI ст. Його головною особливістю є те, що переселення слов'ян на землі Візантії, яка втратила значні території, у цей час повністю закінчується. Ромеї, у свою чергу, переходять до контрудару, з метою повернення своїх володінь. Варвари ж, звісно, не мали ніякого бажання ставати васалами імперії та починають давати активний опір. Наслідком цього стали три війни, які візантійцям вдалося успішно завершити, та початок політики переселення слов'ян у глиб імперських територій.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Агафий. О царствовании Юстиниана. / пер. М. В. Левченко. М.: АН СССР, 1953.
2. Гай Юлий Цезарь. Галльская война. // Записки Юлия Цезаря и его продолжателей о галльской войне, об александрийской войне, об африканской войне. / пер. М. М. Покровского. Москва-Берлин: Директ-Медиа, 2020. С. 3-408.
3. Дигесты Юстиниана. / Под. ред. Л. Л. Кофанова. М.: Статут, 2008. Т. 1. С. 584 с.
4. Георгий Писиды. Аварская война. // Свод древнейших письменных известий о славянах. М.: Восточная литература, 1995. Т.2. С. 66-71.
5. Евагрий Схоластик. Церковная история. / пер. Е. С. Кривушиной. СПб.: Издательство Олега Абышко, 2010. 672 с.
6. Иоан Бикларский. Хроника. // Свод древнейших письменных известий о славянах. М.: Восточная литература, 1994. Т. 1. С. 396.
7. Иоан Эфесский. Церковная история. // Сирийские источники по истории народов СССР. / пер Н. В. Пигулевской. М.: АН СССР, 1941. С. 109-147.
8. Иоанн Малала. Хронография. Кн. XIII—XVIII. // Мир поздней античности. Документы и материалы. / Отв. ред. Н. Н. Болгов. Вып. 2. Б.: НИУ БелГУ, 2014. 200 с.
9. Иордан. О происхождении и деяниях гетов. / пер. Е. Ч. Скржинской. М.: Алетейя, 2001. 512 с.
10. Исихор Севильский. Пространная хроника. // Свод древнейших письменных известий о славянах. М.: Восточная литература, 1995. Т. 2. С. 354-357.
11. Константин VII Багрянородный. Об управлении империей / пер. Г. Г Литаврина, А. П. Новосельцева. М.: Наука, 1991. 496 с.
12. Маврикий. Стратегикон. / пер. В. В. Кучмы. СПб.: Алетейя, 2004. 245 с.
13. Марцеллин Комит. Хроника. / пер. Н.Н. Болгова. Б.: БелГУ, 2010. 230 с.
14. Менандр Византиец. История. // Византийские историки: Дексипп, Эвнапий, Олимпиодор, Малх, Петр Магистр, Менандр, Кандид Исавр, Ноннос и Феофан Византиец. / Пер. Г. С. Дестуниса. СПб.: Типография Леонида Демиса, 1860. С. 313-470.
15. Монемвасиска хроника // Византиски извори за историју народа Југославије. Београд: Издвачко Предузеђе, 1955. Т. 1. С. 285—291.
16. Нестор Летописец. Повесть временных лет. / пер. Д. С. Лихачева. СПб.: Вита Нова, 2012. 512 с.
17. О военном деле. // Свод древнейших письменных известий о славянах. М.: Восточная литература, 1994. Т.1. С. 361-363.
18. Пасхальная хроника. / пер. А. А. Самуткиной. СПб.: Алетейя, 2004. 216 с.

19. Патриарх Никифор. Краткая история со времени после царствования Маврикия. // Творения святых отцов в русском переводе. Свято-Троицк: Сергиева лавра, Т. 65. 1904. С. 379-443.
20. Плутарх. Сравнительные жизнеописания. / пер. М. Е. Грабарь-Пассек, С. П. Маркиш. М: АН СССР, 1963. Т. 2. 548 с.
21. Приск Панийский. История. // Свод древнейших письменных известий о славянах. М.: Восточная литература, 1994. Т.1. С. 85-87.
22. Прокопий Кесарийский. Война с готами. / пер. С. П. Кондратьева. М.: АН СССР, 1950. 517 с.
23. Прокопий Кесарийский. Война с персами. // Война с персами. Война с вандалами. Тайная история. / пер. А. А. Чекаловой. М.: РАН, 1993. С. 7-175.
24. Прокопий Кесарийский. О постройках. // Сборник документов по социально-экономической истории Византии / Под ред. Е. Э. Липшиц. М.: АН. СССР, 1951. С. 80.
25. Прокопий Кесарийский. Тайная история. // Война с персами. Война с вандалами. Тайная история. / пер. А. А. Чекаловой. М.: Наука, 1993. 576. с.
26. Птолемей. Руководство по географии. // Античная география. / пер. М. С. Боднарского. М.: Государственное издательство географической литературы, 1953. С. 286-323.
27. Тацит. О происхождении германцев и местоположении Германии. // Сочинения в двух томах. Л.: АН СССР, 1969. Т. 1. С. 353-373.
28. Тугю. // Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. М.-Л.: АН СССР, 1950. Т. 1. С. 220-300.
29. Феодор Синкелл. О безумном нападении безбожных аваров и персов на богохранимый Град и об их позорном отступлении благодаря человеколюбию Бога и Богородицы. // Свод древнейших письменных известий о славянах. М.: Восточная литература, 1995. Т. 2. С. 84-89.
30. Феофан Исповедник. Летопись от Диоклетиана до царей Михаила и сына его Феофилакта / пер. В. И. Оболенского и Ф. А. Терновского. М.: Университетская типография, 1884. 370 с.
31. Феофилакт Симокатта. История. / пер. С. П. Кондратьева. М.: АН. СССР, 1957. 224 с.
32. Хроника Фредегара. // Свод древнейших письменных известий о славянах. М.: Восточная литература, 1995. Т. 2. 366-373.
33. Чудеса св. Дмитрия Солунского. // Свод древнейших письменных известий о славянах. М.: Восточная литература, 1995. Т. 2. С. 96-181.
34. Paul the Deacon. History of the Langobards. Philadelphia: The department of History, university of Philadeplhia, 1907. 437 p.
35. Pliny. Natural history. // Loeb Classical Library. London: Harvard University Press, 1938. 648 p.
36. Thomas Presbyter. Annales. // Anecdota Syriaca. Lugduni Batavorum: Brill, 1862. V.1. P. 103-121.

37. Michel le Syrien. Chronique. / par Chabot J.B. Paris: Ernest Leroux, 1901. Т. 2. 547 р.
38. Александрович. С.С. Осадное дело древних славян в первой половине VI в. // Российские и славянские исследования: науч. сб. Минск: БГУ, 2013. Вып. 8. С. 129-134.
39. Александрович. С.С. Осадное дело у древних славян в VI—VII вв. // Российские и славянские исследования: Сб. науч. статей. Редкол.: О. А. Яновский (отв. ред.) и др. Минск: БГУ, 2004. Вып. 1. С. 25-33.
40. Алексеев С.В. Славянская Европа V-VI вв. М.: Вече. 2008. 448 с.
41. Баран В.Д. Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. К.: Наукова думка, 1990. 488 с.
42. Брайчевский Ю.В. К истории расселения славян на византийских землях. // Византийский временник. М.: АН СССР, 1961. Т. 19. С. 120-137.
43. Бобринский А.А. Перещепинский клад. // МАР. Пг.: ИАК, 1914. № 34. С. 111-120.
44. Брайчевская А. Т. Кузница на Пастырском городище. // КСИА АН УССР. К.: АН УССР, 1960. Вып. № 9. С. 99-103.
45. Брайчевский М. Ю. Новые находки VII-VIII вв. н.э. на Пастырском городище. // КСИА АН УССР. К.: АН УССР, 1960. Вып. № 10. С. 106-108.
46. Брайчевский М.Ю. Проблема славяно-византийских отношений до IX в. в советской литературе. // Византийский временник. М.: АН СССР, 1963. Т. 22. С. 80-99.
47. Брайчевский М. Ю. Работы на Пастерском городище в 1949 г. // КСИИА. М.-Л.: АН СССР, 1951. Вып. № 36. С. 155-164.
48. Бубенок О. Б. Анти: слов'яни чи іранці. // Східний світ. К.: Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського, 2005. № 2. С. 9-33.
49. Бубенок О. Б. Термин *strava* в "Гетике" Иордана (к вопросу о семантике и происхождении слова). // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии. Симферополь: Крымское отделение Института востоковедения им. А. Е. Крымского НАН Украины, 2010. № 16. С. 376-398.
50. Вакуленко Л. В. Приходнюк. О. М. Этнокультурные процессы в Карпатском бассейне и Подунавьи в период раннего средневековья (V-VII вв.).
51. // Славяне и Русь в зарубежной историографии). К.: Наукова думка, 1990. С. 79-99.
52. Васильев А. Славяне в Греции. // Византийский временник. СПб.: ИАК, 1898. Т. 5. С. 404-438.
53. Вернадский Г. В. Древняя Русь. Тверь: ЛЕАН, 1996. 448 с.
54. Гиндин. Л. А. Обряд погребения Атилы и "тризна" Ольги по Игорю. // Конференция "Балто-славянские этнокультуры и археологические

- древности. Погребальный обряд". Тезисы докладов. М.: АН СССР, 1985. С. 30-33.
55. Гиндин Л. А. Иванчик А. И. Приск. Комментарий. // Свод древнейших письменных известий о славянах. М.: Восточная литература, 1994. Т.1. С. 86-96.
 56. Гиндин Л. А. К хронологии и характеру славянизации Карпато Балканского пространства (по лингво-филологическим данным). // Формирование раннефеодальных славянских народностей. М.: Наука, 1981. С. 52-96.
 57. Глушанин Е. П. Военная знать ранней Византии. Барнаул: Алтайское книжное издательство, 1991. 245 с.
 58. Горюнов. Е. А. Ранние этапы истории славян Днепровского Левобережья. Л.: Наука, 1981. 138 с.
 59. Державин Н. С. История Болгарии. М.-Л.: АН СССР, 1945. Т. 1. 253 с.
 60. Иванова. О. В. Чудеса св. Дмитрия Солунского. Комментарий // Свод древнейших письменных известий о славянах. М.: Восточная литература, 1995. Т. 2. С. 182-211.
 61. Казанский М. М. Вооружение и конское снаряжение славян V—VII вв. // Stratum Plus. Кишинев: Университет «Высшая антропологическая школа», 2015. № 5. С. 43-95.
 62. Казанский М. М. Степные традиции в славянском вооружении и конском снаряжении в V-VII вв. // КСИА. М.: РАН, 2019. № 254. С. 253-269.
 63. Казанский М. М. О военной организации славян в V-VII веках: вожди, профессиональные воины и археологические данные. // Stratum Plus. Кишинев: Университет «Высшая антропологическая школа», 2019. № 5. С. 15-28.
 64. Карамзин. Н. М. История государства Российского. СПб: Типография П. Греча, 1818. Т.1. 492 с.
 65. Котляревский А. А. О погребальных обычаях языческих славян. М.: Синодальная типография на Никольской улице, 1868. 308 с.
 66. Кулаковский Ю. А. Где начинается территория славян по Иордану? // ЖМНП. СПб.: Сенатская типография, 1905. Ч. 358. С. 123-136.
 67. Левинская И. А. Тохтасьев С. Р. Агафий Миринейский. Комментарий. // Свод древнейших письменных известий о славянах. М.: Восточная литература, 1994. Т.1. С. 326-356.
 68. Левченко. М. В. Византия и славяне в VI-VII вв. // Вестник древней истории. М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1938. С. 23-48.
 69. Литаврин Г. Г. Печать с упоминанием славян, проживающих в Вифинии. // Свод древнейших письменных известий о славянах. М.: Восточная литература, 1995. Т.2. С. 218.
 70. Литаврин. Г. Г. О двух Хилбудах Прокопия Кесарийского. // Византийский временник. М.: АН СССР, 1986. Т. 47. С. 24-30.

71. Любичев. М. В. О первоначальной территории расселения антов и их продвижении к Балканскому полуострову. // Древности. Х.: Бизнес Информ, 1995. С. 111-121.
72. Наследова Р. А. Вторжение славян и их расселение на территории Византийской империи. // История Византии. М.: Наука, 1967. Т. 1. 337-353.
73. Науменко В. Е. К вопросу о статусе славянских «Архонтий» Македонии и Греции в «Темные века». // Россия и мир: панорама исторического развития: сборник научных статей, посвященный 70-летию исторического факультета Уральского государственного университета им. А. М. Горького. Екатеринбург: НППИ Волот, 2008. С. 179-189.
74. Приходнюк О. М. Формування слов'янських старожитностей раннього середньовіччя в Середньому Подністров'ї. // Археологія. К.: Наукова думка, 1983. № 42. С.16-28.
75. Рафалович. И. А. Лапушнян. В. Л. Могильник и раннеславянское городище у с. Селиште. // Археологические исследования в Молдавии в 1973 г. Кишинев: Штиница, 1974. С. 128-139.
76. Рафалович. И. А. Раннеславянское селище Хуча VI-VII вв. // КСИА. М.: Наука, 1965. № 105. С. 123-128.
77. Рыбаков. Б.А. Анты и Киевская русь. // ВДИ. М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1939. № 1. С. 319-337.
78. Рутковська Л.М. Дослідження поблизу с. Жовнин Черкаської області. // Археологічні дослідження на Україні в 1969 р. К.: Наукова думка, 1972. Вип. № 4. С. 224-229.
79. Седов В. В. Восточные славяне в VI-XIII вв. М.: Наука, 1982. 328 с.
80. Седов В. В. Происхождение и ранняя история славян. // М.: Наука, 1979. 158 с.
81. Седов В. В. Ранний период славянского этногенеза. // Вопросы этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев. М.: Наука, 1976. С. 68-108.
82. Седов. В. В. Славяне: историко-археологическое исследование. М.: Языки славянской культуры, 2002. 618 с.
83. Скржинская. Е. Ч. О склавенах и антах, о Мурсианском озере и городе Новиетуне. // Византийский временник. М.: АН СССР, 1957. Т. 12. С. 3-30.
84. Успенский Ф.И. История Византийской империи. СПб.: Брокгауз-Ефрон, 1913. Т.1. 872 с.
85. Фармаковский М.В. К изучению Перещепинского клада.// ИИАК. СПб.: Типография главного управления уездов, 1913. № 49. С. 101-127.
86. Федоров. Г. Б. Полевой. Л. Л. Археология Румынии. М.: Наука, 1973. 412 с.
87. Хавлюк П.И. Раннеславянские поселения в бассейне Южного Буга. // Раннесредневековые восточнославянские древности. Л.: АН СССР, 1974. С. 181-216.

88. Хизер П. Великие завоевания варваров. Падение Рима и рождение Европы. / пер. С.В. Чепелевского, Г.Ю. Чепелевской. М.: Центрполиграф, 2016. 830 с.
89. Шафарик. П. И. Славянские древности. / пер. О. Бодянского. М.: университетская типография, 1848. Т. 2. Кн. 3. 369 с.
90. Шувалов. П. В. Проникновение славян на Балканы. // Основы Балканского языкознания. СПб.: Наука, С. 5-28.
91. Шувалов П.В. Славяне в середине VI в. Зимние набеги и начало переселения за Дунай // Проблемы истории государства и идеологии античности и раннего средневековья. Барнаул: Алтайский государственный университет, 1988. С. 98-107.
92. Шувалов П. В. Славянское общество дунайского периода (469-604). // Социогенез и культурогенез в историческом аспекте. Материалы методологического семинара ИИМК АНН СССР. СПб.: ИИМК АН СССР, 1991. С. 31-37.
93. Curta F. Making of Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region c. 500-700. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 463 p.
94. Dąbrowska E. Wielkie grody dorzecza górnej Wisły. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973. 334 s.
95. Gajewki L. Gurba I. Z najnowszych badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem Lubelszczyzny. // Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Humaniora. Lublin: nakł. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1977. V. 32. S. 49-54.
96. Grafenauer B. Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov. // Zgodovinski časopis. Ljubljana: Izdaja zgodovinsko društvo za slovenijo, 1950. № 4. S. 23-126.
97. Kardaras G. A re-approach of Procopius' ethnographic account on the early Slavs. // Byzantina Symmeikta. Athens: National Hellenic research foundation, 2017. T. 27. P. 239-257.
98. Kardaras G. Sclaveni and Antes. Some notes on the peculiarities between them. // Slavia Orientalis. Warszawa: Komitet Słowianoznawstwa PAN, 2018. T. 67. P. 377-393.
99. Kardaras G. The Byzantine-Antic treaty (545/46 A. D.) and the defense of Scythia Minor// Byzantinoslavica. Revue Internationale des Études Byzantines. Praha: Slovanský ústav Akademie věd ČR, 2010. №. 1-2. P. 74-85.
100. Moravcsik G. Byzantinoturcica: Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Turkvolker. Leiden: E. J. Brill, 1983. B. 1-2. 609 s.
101. Niederle L. Slovanské starožitnosti. Praha: Nakladem Bursika & Kohouta, 1906. 549 s.
102. Mommsen Th. Lexica et Grammatica. // Iordanis Romana et Getica. Berolini: apud Weidmannos, 1882. S. 176-200.

103. Roesler R. Ueber den Zeitpunkt der slavischen Ansiedlung an der unteren Donau. // Sitzungsberichte der Philosophisch-Historischen classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Wien: Dreiundsiebziger band, 1873. H. 1-3. S. 77-128.
104. Teodor D. Slavii la nordul Dunării de Jos în secolele VI-VII d.H. // Arheologia Moldovei. Bucuresti: Ed. Acad. Romane, 1994. № 17. P. 223-251.

ДОДАТКИ

Додаток А

Європейські провінції Візантії (За С. В. Алексєєвим, 2008).

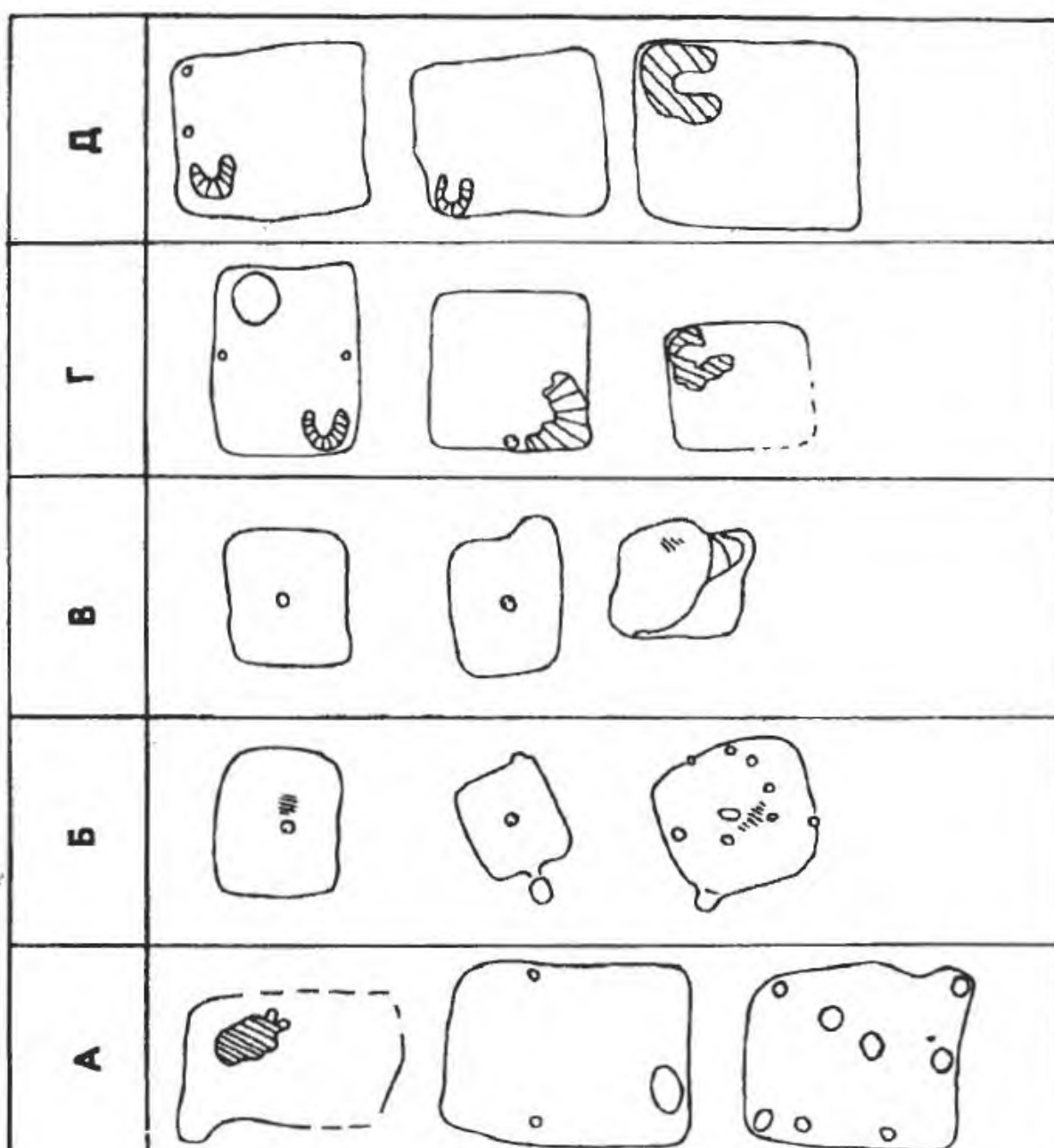
Додаток Б

Південно-східна Європа у першій половині I тис. (За М. В. Любичевим, 1995).

- 1 – піздньозарубінецькі пам'ятки
- 2 – локальні варіанти київської культури
- 3 – кордони ареалу пенківської культури
- 4 – кордони ареалу пражсько-корчаківської культури
- 5 – переміщення антів та склавівнів

Додаток В

Жилища слов'ян (За М. В. Любичевим, 1995).

А – пізньозарубінецькі пам'ятки

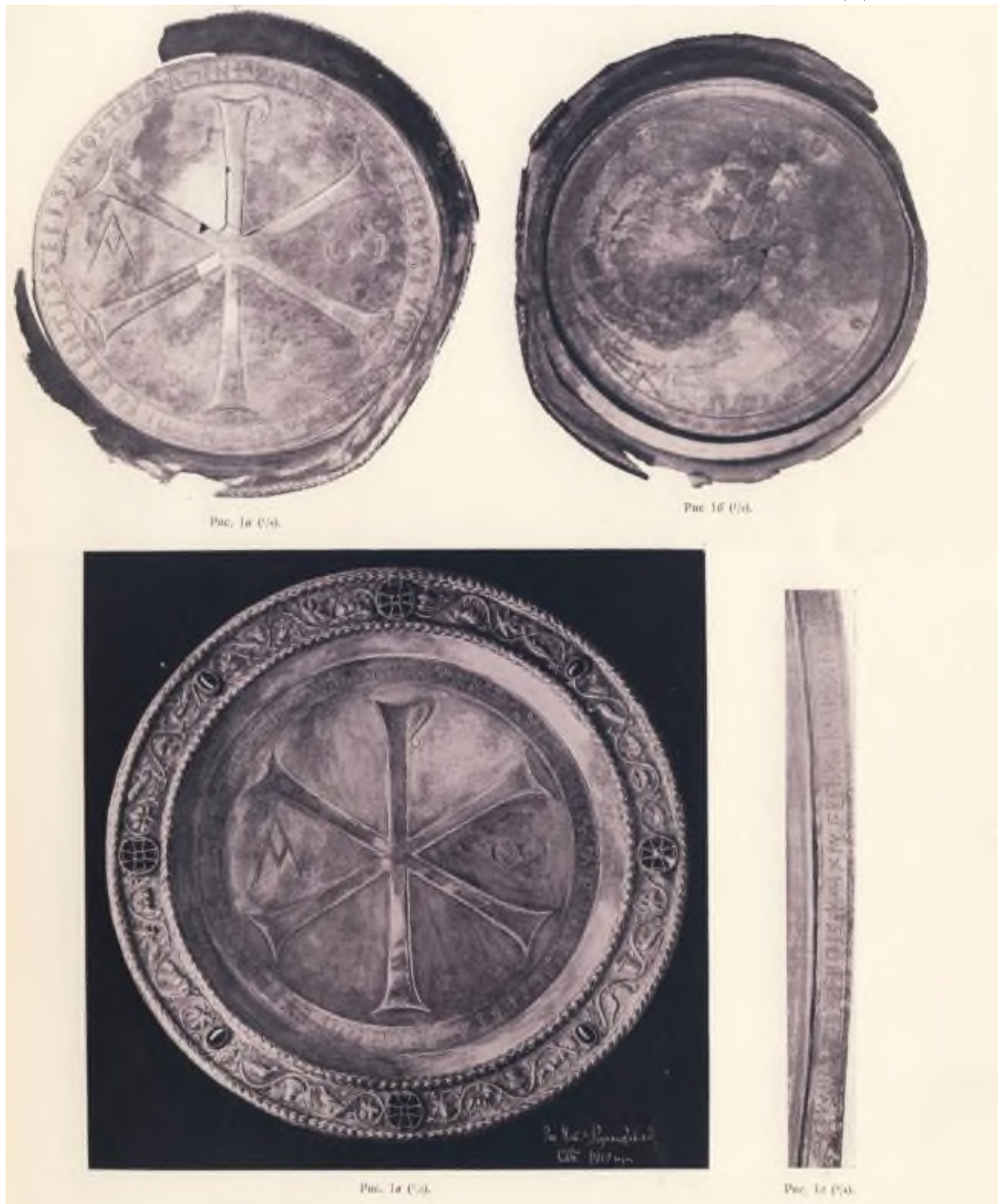
Б – київська культура

В – ранній етап пенківської культури

Г – пізній етап пенківської культури

Д – пражсько-корчаківська культура

Додаток В

Блюдо єпископа Патерна (За О. О. Бобринським, 1914).

1 а – вид зверху; 1 б – вид з дна; 1 в – реставрація М. В. Фармаковського; 1г – надпис на обідку дна

РЕЗЮМЕ

Лавриненко О. В. Слов'яни та Візантія у VI-VII ст.

У роботі були розглянуті та реконструйовані слов'яно-візантійські відносини у VI-VII ст. У ході дослідження вдалося визначити, що історію контактів між обома сторонами можна розділити на три етапи. Так, слов'яни масово переселяються до кордонів Візантії на початку VI. Більш ранні згадки свідчать лише про окремих представників. У 527 р. вони вступають з імперією в перше протистояння, яке стає критичним для візантійців у середині VI ст. Після доволі тривалої перерви, слов'яни вже разом з аварами починають нападати на Візантію. В результаті чого, імперія втрачає значну кількість територій на Балканах. Останній же етап характеризується тим, що ромеї роблять спроби відвоювати свої землі. Також, нами було проведено дослідження соціально-політичного аспекту проблеми і як він вплинув на слов'яно-візантійські відносини. Тут, ми вперше спробували пояснити різницю в устрої склавінів та антів, де головну роль ми відвели контактам останніх з іншими народами. Крім цього, ми дослідили різкий розвиток соціально-політичного устрою слов'ян у другій половині VI ст., який ми пов'язуємо з аварським впливом.

SUMMARY

Lavrynenko O. The Slavs and Byzantium in the VI-VII centuries.

The research reviews and reconstructs the Slavic-Byzantine relations in the VI-VII centuries. The study found that the history of contacts between the two parties can be divided into three stages. So, the Slavs moved to the borders of Byzantium in the beginning of VI century. Earlier mentions indicate only separate persons. In 527 they started first confrontation with the empire, which became critical for the Byzantines in the middle of the VI century. After a long pause, the Slavs, together with the Avars, began to attack Byzantium. As a result, the empire lost a large number of territories in the Balkans. The last stage is characterized by that the Romans tried to reclaim their lands. We also studied the socio-political aspect of the problem and how it affected on the Slavic-Byzantine relations. Here, for the first time, we tried to explain the difference in the structure of the Sclavens and Ants, where the main role belong to the antic contacts with other peoples. Besides, we studied the fast development of the socio-political system of the Slavs in the second half of the VI century, which we associate with the Avar influence.